

HOOFSTUK 3

DIE FUNKSIES VAN DIE KERKLIED

1 SANG IS 'N KOMMUNIKASIEMEDIUM OF KOMMUNIKATIEWE HANDELING

Die kerklied speel 'n belangrike rol in religieuse kommunikasie. Dit is 'n kommunikasiemedium wat 'n wesenlike *funksie* in die oordrag en voortgang van die kerk en geloof verrig. Naas 'n *algemene funksie* as kommunikasiemedium verrig die kerklied ook *besondere funksies* op al die hoofferreine van die kerk. Twee aspekte in die funksie van sang as kommunikasiemedium kan dus *onderskei* word, maar nie *geskei* word nie:

- Eerstens is dit 'n kommunikatiewe handeling, 'n kommunikasiemedium of oordragmedium parallel aan die gesproke woord, waardeur die evangelie op verskillende vlakke gekommunikeer of meegedeel word. Kommunikatiewe handeling beteken 'n kommunikasie-ervaring op 'n omvattende vlak – 'n *geheelervaring* en nie bloot 'dialogiese' kommunikasie nie.
- Tweedens is dit 'n liturgiese handeling én ook draer van bepaalde liturgiese handeling, wat as sodanig sekere kommunikatiewe funksies verrig. Daar is dus 'n dialektiese verhouding tussen die grondfunksie as *kommunikatiewe handeling* en die verskillende funksies van sang.

Kerkmusiek is dus nooit 'religieuse' of gewyde musiek *as sodanig* nie, maar daarin dat dit verantwoordelik is om die geloof te kommunikeer *verrig* dit religieuse handeling. Die estetika of gebrek daaraan, die waarde of onwaarde, die gepastheid of onvanpastheid van 'n lied, word in terme van die moontlike funksie(s) bepaal. Dit gaan dus om dit wat die lied binne 'n bepaalde gewyde of rituele konteks *doen*:

Texts we sing should be judged along with texts we say, simply and solely on the degree to which they facilitate worship – for sacred music is music that *performs* in a sacred way.

(Hoffman 1988:253)

'n Vyftal sektore of primêre werksterreine in die kerk kan onderskei word, naamlik liturgie, verkondiging (waarby missionaat ingesluit is), kategese, diakonie en pastoraat. Gemeentebou is deel van, en groei uit al dié werksterreine (Van der Ven 1993:81-83). Die *Sitz im Leben*, die primêre terrein van die kerklied is die liturgie. Alle funksies vloei uit die liturgiese funksie voort. Op al die ander terreine van die kerk funksioneer die kerklied

dus in afgeleide sin: dit kan net vanuit die primêre funksie in die liturgie verstaan word en moet vanaf die ander terreine weer na die liturgie terugkeer om steeds 'kerkmusiek' te wees. Dit beteken byvoorbeeld dat die pastorale funksie van musiek primêr vanuit die liturgie bepaal en begrond word, alhoewel dit óók breër funksioneer. Waar musiek losstaande van die liturgie begin funksioneer, word dit byvoorbeeld bloot 'musiekterapie', sonder die wesenlik *pastorale* funksie.

'n Diversiteit van funksies kan deur musiek verrig word. In die breë kan gesê word dat musiek die gemeente saambind, dat dit 'n transformasieagent is, die geleentheid bied vir meditasie, lofprijsing, dit tekste interpreteer, tekste tot spreke laat kom, 'n anamnetiese (herinnerings) funksie het, 'n bepaalde atmosfeer skep en ruimte open vir die fisieke belewenis van die erediens. Om egter te ontkom aan 'n vae beskrywing, en dikwels slordige gebruik van sang, is dit belangrik om die verskillende funksies van sang nouer te omskryf. Baie van die probleme met betrekking tot die kerklied is juis te wyte aan die gebrekkige bewussyn van die verskillende funksies wat elke lied behoort te vervul.

2 DIE KERKSANG AS KOMMUNIKASIEMEDIUM FUNKSIONEER OP AL DIE WERKSTERREINE VAN DIE KERK

- Sang het 'n vierings- of liturgiese funksie (*leitourgia*). Sang se primêre plek is in die liturgie.
- Sang het 'n verkondigingsfunksie (*kerugma*) en evangeliseringsfunksie (*missio*). Die antwoordfunksie van gebed (smeekbede, voorbede, epiklese, seën), geloof- en skuldbelydenis, lofprijsing en klag, hang hiermee saam: die gelowiges antwoord God wanneer hulle Sy spreke hoor, maar hóór mekaar terselfdertyd. Verkondiging is dus ook in die 'antwoord' geleë.
- Sang het 'n *pastorale* funksie, waarmee die *diakonale* funksie saamhang: bemoediging, seën, bystand, heling, troos.
- Sang het 'n kategetiese funksie (*catecheia*): onderrig; lering; kennis; groei.
- Sang het 'n gemeenteboufunksie (*koinonia*): geloofsbou; spiritualiteitsvorming.
- Sang het 'n *persoonlike opboufunksie*: dit is ook na binne gerig en bou die individuele mens op. Hierdie funksie hang ook saam met die pastorale funksie.
- Sang het 'n *korporatiewe karakter* wat verbandhou met al bogenoemde funksies.

HOOFSTUK 3.1

DIE LITURGIESE FUNKSIE VAN DIE KERKLIED

Liturgieviering en sang is onlosmaaklik verweef. Liturgie sonder sang is nie viering nie, en sang sonder liturgie verloor die voedingsbodem en bron waaruit die sang moet voortspruit. Sang is 'n liturgiese handeling waardeur gekommunikeer word, en is 'n draer of vormgewer van ander liturgiese handeling waardeur ook gekommunikeer word. 'n Diversiteit van funksies word deur musiek verrig. 'People write in many styles to accommodate many *tasks*' (Hoffman 1992:335). Alle funksies vorm egter deel van die omvattende *liturgiese funksie*, naamlik om liturgiese handeling en rituele op 'n sinvolle wyse te verklank en sodoende op 'n veelheid van vlakke te kommunikeer. Dit beteken dat alle liturgiese handeling wat met en deur die gesproke woord verrig kan word, deur die lied verrig / gekommunikeer kan word. Musiek kommunikeer egter ook veel wyer as dit wat deur die gesproke woord gedra word – dit kommunikeer veral op die simboliese en rituele vlak.

Die *performatiewe funksie*, die bepaalde *liturgiese funksie* van 'n lied of musiek bepaal grootliks die *aard, idioom, styl* van elke lied of vorm. Om die funksie van die lied in die erediens vas te stel, moet die aard van die erediens en die doel van elke handeling in die erediens eers teologies bepaal word. Die basisteoretiese uitgangspunte met betrekking tot die erediens en die funksie van die lied binne die liturgie, word vervolgens gegee.

DIE AARD VAN DIE EREDIENS – BASISTEORETIESE UITGANGSPUNTE

Wat gelovige mense zich voor ogen stellen omtrent de zin van hun bestaan, welke zingeving zij aan hun leven willen geven, wat zij geloven omtrent hun toekomst, dat alles wordt in de verhalen, liederen en gebeden van de liturgie verbeeld. In een taal en in tekens die wij niet zelf hoeven te scheppen, maar die ons een thuis bieden.

(Wegman 1991:9)

Die gemeenskap wat in die erediens saamkom, word deur God self saamgeroep. Daarom is dit die *gans ander gemeenskap* – die geloofsgemeenskap – wat byeen is. Al is die erediens dus ingebed in die alledaagse lewe, is dit juis 'n *nie-alledaagse* byeenkoms, wat anders lyk as die wêreld daar buite (Schmidt-Lauber 1995:35; Heimbrock 1993:24; Assmann 1991). Die gemeente leef vanuit die unieke byeenkoms

van die erediens *in* die wêreld en *na* die wêreld toe. Die gemeente leef *daaglik*s die erediens van die lewe en kom reëlmatig weer in die gesamentlike byeenkoms van die gelowiges op die Sondag, die dag van die opstanding (Monshouwer 1998:102-105) saam (Luk 24:13; Joh 20:19-26, Hand 20:7). Die viering van Sondag tot Sondag vorm die ritme waarmee die Christelike kerk leef.

Die gemeente is sigbaar versamel in die Naam van Jesus Christus (Mat 18:20) en vier altyd die ontmoeting met die opgestane Heer, met verskillende klemtone in die verskillende tye van die jaar (vgl Saliers 1994:103-110). In die erediens ontmoet God die gemeente deur sy Woord. God se Woord word deur al die liturgiese handeling en simbole soos die preek, die sang, gebede en dies meer *vergestalt* (Bastian 1991:343; Kloppers 2003c:78-82).

God is egter nie *outomaties* deur al hierdie handeling teenwoordig nie. God is outonoom en bepaal self sy teenwoordigheid. Die ontmoeting met God in die erediens is ook nie *vanselfsprekend* nie. Noordmans (1986:77) het gesê dat God nie noodwendig kerk toe gaan wanneer ons kerk toe gaan nie! Die 'gans ander gemeenskap' kan maar net biddend wag op die ontmoeting met God. Hierdie ontmoeting lei tot gemeenskap tussen God en die gemeente en tussen die gelowiges onderling (1 Kor 12, Ef 4).

'n Fundamentele kenmerk van die liturgie is dus die dubbele beweging wat voltrek word waar die gemeente bymekaar is (Immink 1998:69-75). Die Heilige Gees maak hierdie ontmoeting en gemeenskap met God en met mekaar moontlik (Joh 4:24; Ef 2:22; 2:18). Deur die werk van die Heilige Gees word die erediensgebeure 'n geheelervaring waar die gemeente tot geloof kom, opnuut tot geloof kom, en getransformeer word tot radikaal nuwe mense (Kloppers 2003d:126-127).

Die volle gemeente neem aan die erediens deel. Meerdere deelname, meer aktiewe en bewuste deelname, met ander woorde die priesterskap van alle gelowiges, is belangrik. Hier is die gegewens oor die liturgie in die Nuwe Testament, waaruit blyk dat alle gawes deur die gemeente in diens van God en tot opbou van mekaar gebruik behoort te word, belangrik (Rom 12:3-8, 1 Kor 12 en 14). As geordende, gevolmagtigde Dienaer van die Woord, verrig die predikant bepaalde funksies, soos die preek en die seëngroet aan die begin en einde van die erediens. Alle ander handeling kan egter ook deur die gemeente verrig word.

Die erediens bestaan primêr uit die Woorddeel en die Sakramentdeel. Die dele vorm 'n eenheid en behoort altyd só gesien te word (Wolterstorff 1992; Strydom 1994: 294-298).

HANDELINGE IN DIE LITURGIE WAT DEUR MUSIEK EN SANG GEDRA WORD

Stil voorbereidingsgebed en orrelspel

Die gemeentede moet hulleself voorberei op hierdie unieke byeenkoms in God se teenwoordigheid. Die gemeente moet konkreet bewus raak van die rede vir die byeenkoms én die aard van die byeenkoms – dat dit 'n byeenkoms is waarheen hulle kom om God te ontmoet of nuut te ontmoet en waar hulle in gemeenskap met God en met mekaar tree. Daarom is dit gepas dat die gemeente vanuit die geraas van die alledaagse wêreld eers in stil voorbereiding en met stil gebed byeenkom. Indien daar orrelspel is, moet dit funksioneel wees daarin dat dit die stil gebed dra en reeds die aard en tema van die erediens reflekteer. Stilte is 'n belangrike gronddimensie van die erediens (Ehrensperger 1996:139). Sinvolle stiltes moet deel vorm van elke liturgie. Josuttis (1991:99) stel dit baie raak: Stilte dui die kommunikatiewe grens met die buitewêreld aan.

Voorafsang/ sangoefening

Die volle gemeente moet verkieslik by die voorafsang teenwoordig wees. Tydens die sangoefening kan 'n nuwe lied aangeleer word wat in die erediens, of in 'n volgende erediens gebruik gaan word. Liedere moet aangeleer word met die oog op *gebruik* – 'n lied word nie bloot aangeleer omdat dit 'mooi' is nie. Die moontlike *funksie* in die erediens moet van die begin af aan die gemeente voorgehou word. Indien 'n nuwe lied nie aangeleer word nie, kan een of twee liedere gesing word wat die *aard en tema* van die erediens dra.

Toetrede- of toewydingslied

Die toetrede of toewydingslied behoort die karakter van afwagting, toewyding en ingetoënheid te hê. Die toetredeliëd behoort kort te wees. *Die lofsang behoort nie vooruitgeloop te word nie.*⁵

Die meeste liedere onder die opskrif *Toetrede en Aanroeping* is geskik, alhoewel sommige strofes in dié rubriek eerder as lofsang behoort te funksioneer. 'n Moontlike wyse van gebruik is dat een of twee strofes van 'n lied wat 'n toewydingskarakter het, as toetredeliëd gesing word, terwyl dié met 'n lofkarakter as lofsang gesing word, bv LvdK 159:1 en 2 as toetrede en strofe 3 as lofsang; so ook met LvdK 154. Op dié wyse vervul verskillende strofes 'n definitiewe funksie en word ook 'n bepaalde eenheid verkry.

⁵ Maritz (2003:13) verwys na LvdK 201 wat voor 'n groot(?) erediens as 'toetredingslied' gesing is. Dit is 'n entoesiastiese melodie (in die negatiewe sin) waar die melodie vereis dat die slotreël op opruierende wyse driekeer herhaal word. So 'n gebruik is 'n vooruitloop van die lofsang.

Seëngroet

Die groet se oorsprong lê in die Ou en die Nuwe Testament. As gevolmagtigde spreker, groet die predikant die gemeente namens God Drie-enig. Die gemeente kan met 'n gesproke of gesonge *Amen* antwoord. Die Apostoliese groet is die bekendste:

Predikant: Genade en vrede vir julle van God ons Vader
 van Jesus Christus, die Here en van die Heilige Gees.

Gemeente: **Amen**

Die gemeente kan ook op die seëngroet antwoord met 'n respons, bv LvdK 181.

Lofsang (Gloria)

Die lofsang kan direk ná die votum en seëngroet gesing word. Die lofsang behoort soms eerder ook ná die skuldbelydenis en genadeverkondiging te klink, omdat die vryheid wat God gee, ervaar word, en die gelowiges nie anders kan as om God se lof te verkondig nie. So gesien het die lofsang selfs sterker grond. Die loflied van die engele (Luk 2:14) gee die toon van die Gloria aan. So ontstaan daar 'n *communio sanctorum* van die hemelse en aardse gemeente (Müller 1955:29). Die lofsang hou verband met viering, daarom word dit in ingetoë tye soos Advent en Lydenstyd, getemper of selfs weggelaat.

Voorbeelde is LvdK 182-227, en afhangend van die tyd in die kerkjaar en die tema van die erediens, 'n groot aantal lofsange in die afdelings *Die liturgiese jaar* en *Die erediens van die lewe*. Die *Groot Gloria* is as Glorialied opgeneem by LvdK 445 en 446.

Skuldbelydenis (Kyrie eleison)

Die wete dat die mens skuldig staan voor God, bring die mens tot skuldbelydenis: *confiteor* – ek bely.... Wanneer die skuldbelydenis aan die begin van die erediens staan, word daarmee die huiwering en onmag om voor God te verskyn, bely⁷. Die skuldbelydenis verder in die erediens wat sterker in verband met die preek staan, verklank ons onmag om God se wil te doen en te leef soos God van ons verwag. Die skuldbelydenis kan gesê of gesing word. Daarvoor is die liedere onder *Skuldbelydenis en genade* veral geskik. (LvdK 159 kan weer as voorbeeld genoem word: strofe 2 sou as skuldbelydenis kon funksioneer, met strofe 1 as toetredelied en strofe 3 as lofsang.)

⁷ In Straatsburg het Calvyn die skuldbelydenis ook vroeg in die erediens geplaas, gevolg met die vrypraak. Die Wet is daaropvolgend **gesing**. Elke gebod is afgesluit met *Kyrie eleison* (Honders 1988:19). Hierdie gebruik is nie Geneve gevolg nie.

Reeds in die liturgie van die vroeë kerk staan die roep *Kyrie eleison* as gesonge of gesproke respons in noue verband met die skuldbelydenis. Die roep is reeds in die voorchristelike antieke bekend as 'n huldigings- en jubelroep aan die heerser met sy intog. Later word dit op Jesus Christus oorgedra as die Heer van alle Heersers. Die roep is aanvanklik net in die christelike erediens van die Oosters-Ortodokse Kerke gebruik, maar vind rondom die jaar 500nC die weg na die Westerse kerke as 'n soort volksgesang (Wyss-Jenny 1998:50). In die loop van die liturgiegeskiedenis ontwikkel uit die jubellied ook geleidelik meer 'n gebedsroep (*Bittruf*).

Die Kyrie-roep het die eintlike plek aan die begin van die erediens, maar word ook as gebed om God se ontferming by die voorbedes gesing. Die Liturgiese bewegings het die gebruik van die Kyrie herontdek as 'n element van bykans al die historiese liturgieë (Mumm 1987:763). Dit word ook meestal in die oorspronklike taal, naamlik Grieks⁸ gesê/gesing, ongeag die taal waarin die res van die liturgie plaasvind (vgl Grisbrooke 1984:291). As sodanig is die *Kyrie eleison* by uitstek 'n ekumeniese bindingselement. Die *Kyrie* as kollektiewe respons bied die geleentheid vir aktiewe deelname van die volle gemeente (Van Nijen 1998: 178; Lamberts 1985:100):

Liturg: Ons het almal gesondig. Niemand is onskuldig voor U nie.
of Laat ons die Heer om ontferming aanroep vir die nood van die wêreld.

Gemeente: *Kyrie eleison* **Here, ontferm U oor ons.**
 Christe eleison **Christus, ontferm U oor ons**
 Kyrie eleison **Here, ontferm U oor ons.**

Die *Kyrie eleison* is opgeneem in LvdK 242, 243, 246-248, 307.

Genadeverkondiging

Die genade en vryspraak kan deur die liturg of mede-liturg (ouderling of gemeentelid) verkondig word. Die gelowiges kan die vryspraak ook aan mekaar verkondig deur die sing van 'n lied, bv LvdK 241, 244, 245.

Deur die belydenis van skuld kan die vryspraak reeds ervaar word, waarop die lofsang direk kan volg.

⁸ Nie latyn of *latyns*, soos Maritz (2001:12) skryf nie.

Die wil van God/Die Wet

In kerke in die gereformeerde tradisie speel die Tien Gebooie 'n belangrike rol. Erediens en lewe word daardeur nou op mekaar betrek. Die dekalog het 'n belangrike plek aan die begin van die erediens. Wanneer die wet direk ná die votum en seëngroet gelees word, het die gebod die intensie om ons skuldig te stel voor God en ons op te roep tot skuldbelydenis (vgl Immink 1998:1850194). Wanneer dit ná die genadeverkundiging gelees word, funksioneer dit as reël vir dankbaarheid.

Die wil van God, as reël vir 'n lewe van dankbaarheid, eerder as 'n wettiese voorskrif, behoort sterker te funksioneer.⁹ Dit is uitdrukking van die wyse waarop God wil hê dat daar in sy nuwe wêreld geleef moet word (Balentine 1999:201; Brueggemann 1997:55). Die wil van God kan in die vorm van die Tien Gebooie, en in 'n verskeidenheid van vorme, soos deur ander skrifgedeeltes, ter sprake gebring word (Cilliers 2003:33-36). Dit kan ook in die preek en liedere ter sprake kom, bv 249 – 251, 526, 530, 19:3-5, 97:5 (sien die gebruik by Calvyn, voetnoot 5). In 'n diens waar die fokus op die kind is, kan 'n kind/ kinders die Wet, of 'n skrifgedeelte/lied wat die Wil van God verklank, lees of sing.

Epiklese gebed

Die gebed om teenwoordigheid en bystand van die Heilige Gees kan deur die predikant, ouderling of gemeentelid gebid word. Die volle gemeente, kantor of kantory kan dit ook sing, bv: LvdK 151:2, 166; 162:2 en 3; 166; 252- 258; 270; 272; 430-432; 436; 442, 452.

Skriflesing(s)

Die Skriflesing is met die prediking en die kerklike jaar verbind. Dit is 'n selfstandige liturgiese handeling wat sterk fokus moet kry. In klassiek-gereformeerde/hervormde gemeentes word die keuse van die lesing deels deur die kerkjaar en deels deur die vrye keuse van die predikant bepaal (Immink 1995:133). In die liturgiese tradisie word *meerdere* skriflesings uit verskillende dele van die Bybel belangrik geag, naamlik lesings onderskeidelik uit die Ou Testament, die Briewe en die Evangelies.

Op die verskillende lesings kan telkens met bepaalde response geantwoord word, soos die *Halleluja* (LvdK 189, 204, 206, 218) wat veral voor die evangelieleesing funksioneer. 'n Liturgiese vorm soos die *Halleluja* behoort in lyn met die ekumenies-liturgiese tradisie gebruik te word – dus slegs in verband met die Skriflesings en nie ongemotiveerd en na willekeur op enige plek in die liturgie nie. Dit hoort nié by die votum, soos Van der Merwe (2003:3) voorstel nie.

⁹ Volgens Jenny (1968:133) het Calvyn die Wet op verskillende wyses gebruik, maar ooreenkomstig Kol 3:1 dit veral as 'n reël vir 'n lewe van dankbaarheid beklemtoon.

In die lydenstyd word die *Halleluja* en *Gloria*-response (verkieslik) nie gesing nie (vgl onder meer *Dienstboek* 1998:156), omdat dit 'n tyd van inkeer is. In dié tyd is ander response eerder gepas, soos LvdK 181, 221, 222, 379. Die skriflesings kan afgesluit word met 'n akklamasie, 'n skriflied of 'n kort loflied (LvdK 161, 185, 228). Onmiddellik ná die respons op die skriflesing(s) kan ook 'n langer lied wat die tema van die skriflesing(s) verklank, gesing word.

Response moet op 'n gedrukte liturgie verskyn en spontaan sonder aankondiging gesing word, óf dit moet voor die bepaalde Skriflesing aangekondig word. Op die kort aankondiging aan die einde van 'n Skriflesing, byvoorbeeld *Dit is die Woord van God*, word die respons spontaan gesing. Dit is noodsaaklik dat die orrelis opgeskerp moet wees om met die inleiding die gemeente tot reaksie te bring.

Preek

In die Reformatoriese kerke word die preek deur die predikant, wat die *amptelike* opdrag daartoe het, gelewer.¹⁰ Die preek is *deel* van die Woorddeel, saam met die skriflesing(s), geloofbelydenis en liedere (Stollberg 1984:36). Dikwels word egter opgetree asof alles in die liturgie net gaan om 'n *omraming* van die preek. Die preek as *praedicatio Dei*, moet nóg met 'n leervoordrag, nóg met die totale 'verkondiging van God se Woord' gelykgestel word. Die tema van die erediens, wat deur die skriflesing(s) en kerkjaar bepaal word, moet deur elke liturgiese handeling, skriflesing, lied en teks gedra, uitgebou, saamgevat en geïntegreer word en tot 'n hoogtepunt in die preek kom. So vorm die erediens as geheel 'n eenheid. Die lied in aansluiting by die preek of preeklied dra en bevestig ook die tema van die preek én die erediens.

Geloofbelydenis (Credo)

Die belangrikste twee trinitariese geloofbelydenisse in die liturgiese tradisie is die *Apostoliese Geloofbelydenis* (Twaalf Artikels) en die *Geloofbelydenis van Nicea-Konstantinopel*. Vanweë die ekumeniese tradisie en dus as deel van die bekende boustene van die ritueel van die liturgie, behoort dié belydenisse hoofsaaklik in die erediens te funksioneer (Stollberg 1984:28). Die geloof behoort egter ook in eietydse formulering bely te word, daarom kan ander geloofsformulerings, soos dié in 'n lied, soms by wyse van afwisseling gebruik word. Wanneer die geloofbelydenis voor die preek kom, is die preek 'n lofprysende bevestiging van die geloofsbelydenis (Stollberg 1984:36).

¹⁰ In die Rooms Katolieke Kerk kan die preek, uitgesonderd die Mishomilie (*Meßhomilie*) ook deur leke waargeneem word. "Leke" is egter dikwels mense met 'n grondige teologiese opleiding, wat selfs eredienste waarneem, maar wat nie georden mag word as priesters nie, byvoorbeeld vroue en getroude mans.

Wanneer die geloofbelydenis ná die preek volg, word daarmee uitgedruk dat diegene wat die Woord van God hoor, opnuut tot geloof kom en die geloof opnuut bely.

Die geloofbelydenis kan deur die predikant, ouderling, of gemeentelid namens die gemeente gesê word. Dit kan ook namens die gemeente deur 'n kantor of kantory gesing word. *Die geloofbelydenis hoort egter in die mond van die volle gemeente, wat dit gesamentlik kan sê of sing* (by Calvyn was dit 'n gebruik om die geloofbelydenis te laat sing) bv LvdK 259 – 265; 179; 445 – 454. Hierdie liedere en ander toewydingsliedere kan ook as bevestiging op die gesproke geloofbelydenis gesing word. Die geloofbelydenis dien as bevestiging van die doop (die Apostolicum word veral met die doop geassosieer) en ook as gemeenskaplike geloofsbevestiging met die oog op die viering van die sakramente (Barnard 1998:207; Berger 1987:28).

Gebede

Gebede kan gesê en gesing word. In die *Liedboek van die Kerk* is 'n groot verskeidenheid gebede opgeneem. Gebede in die liturgiese tradisie is onder meer die groot dankseggingsgebed ná die preek en geloofbelydenis; die algemene gebed met voorbedes; en die *Ons Vader*.

- **Danksegging**

Die groot dankseggingsgebed vind by die Nagmaal plaas, of direk ná die preek, wanneer die sakrament nie bedien word nie. Die dankgebed kan ook gesing word, bv LvdK 529. 'Alle Feier des Gottesdienstes ist Danksagung vor Gott; auch jede Bitte ist dankbare Anerkennung seiner Macht und Güte' (Berger 1987:29).

- **Algemene Kerkgebed – Voorbede of Litanie**

Ooreenkomstig die aanwysings in 1 Tim 2: 1-7 bestaan die algemene gebed uit die bede vir die kerk, die regeerders, die wêreld, vir die nood van die mense en vir die sorg van die versamelde gemeente (Küppers 1987:427; Stollberg 1984:29.) Daarmee word die priesterlike diens van alle gelowiges verrig. Soos Christus, vereenselwig hulle hulself met die armes en die swakkes. Die gebed kan in die vorm van 'n litanie wees: spesifieke voorbedes met response, soos in die vroeë kerk, waar 'n reeks kort gebede (litanie) aan die einde van die vespers (aanddiens) deur die diakens gebid is, en waarop die gemeente telkens met *Kyrie eleison* geantwoord het (Müller 1995:14-15).

Of all forms of public prayer, the litany is perhaps the most flexible and the most conducive, when used competently, to effective congregational *participation* in the liturgy.

(Grisbrooke 1984:307).

In die erediens kan die (litanie)gebed deur die predikant, diakens of gemeentelede gebid word. Verkieslik moet die gebed deur die predikant ingelui en afgesluit word, terwyl gemeentelede die ander bedes bid. Elke bede word telkens afgesluit met 'n frase soos: *So bid ons Here*. 'n Oomblik van stilte kan hierdie frase voorafgaan én daarop volg. Die volle gemeente antwoord telkens deur te sing of te sê: *Hoor ons bid, o Heer*, bv LvdK 278.¹¹ Die *Amen* word eers aan die einde van die gebed gesing. Die gemeente kan ook antwoord met *Kyrie eleison, Heer, wees ons genadig* (LvdK 247), soos in vierde-eeuse liturgieë uit Jerusalem en Antiochië (Grisbrooke 1984:291; 306).

Die begeleiding is altyd sag en ingetoë. 'n Baie kort inleidende frase word gegee, sodat die gemeente hulle kan oriënteer ten opsigte van die toonhoogte, tempo en volume.

- **Ons Vader**

Die *Ons Vader* (Mat 6:9 -13), is een van die belangrikste ekumeniese simbole wat in elke erediens gebid behoort te word¹². Uit ekumeniese oorwegings behoort dit veral gesamentlik gesê te word: 'The Christian Churches have generally agreed that the prayer was intended for *corporate* use, and *incorporated* it into public worship' (Earey 2001:70). So gebruik het dit ook 'n pastorale funksie daarin dat anderstalige mense in die ritme van die gesproke woord, die gebed in die eie taal kan 'hoor', of kan laat klink en so geborgenheid in vreemde situasies kan ervaar. Die gesonge vorm van die toonsetting by LvdK 266 is hiervoor minder geskik, omdat die ekumeniese band daardeur juis nié gereflekteer word nie (wel deur dié by LvdK 267¹³). Die besoeker in 'n erediens sal met laasgenoemde iets van die bekende ritme ervaar, maar nie so sterk soos in die gesproke vorm nie.

¹¹ Dit is 'n respons, wat ná die bedes hoort en wat dus nie vóór die gebed gesing behoort te word, soos Van der Merwe (2003:5) aanbeveel nie. Die verdere aanbeveling in die berig, dat LvdK 278 'as lied *binne* die gebed' gebruik kan word, kan ook misverstand skep: liedere behoort nie 'binne gebede' gebruik te word nie. *Kort* response kan ná bedes (gebede in die klein wat telkens 'n eenheid vorm) gesê of gesing word.

¹² Die voorbedes, gevolg deur die *Ons Vader*, was 'n vaste deel van die liturgie by Calvyn. Wanneer die Nagmaal gevier is, het die *Onse Vader* verskuif. Dit het dan by die Nagmaalviering as afsluiting van die geloofsbelydenis gefunksioneer – ná die gebed om konsekrasie van die brood en vóór die instellingswoorde (Maxwell 1984:460).

¹³ Die gewilde toonsetting van die *Ons Vader* in die Afrikaanse kerk is dié uit die ou Hallelujabundel op die melodie van ene Luther Emerson (LvdK 266). Wêreldwyd is die mees bekende melodie en dus ekumeniese gesonge vorm vir die *Ons Vader*, dié van Martin Luther, soos opgeneem in LvdK 267 (Die verwysing na Luther met betrekking tot die teks het per ongeluk weggeval in die himnologiese verwysings in die *Liedboek*.)

Waar die sakrament nie plaasvind nie, volg ná voorafgaande gebed of gebede die Wegsendingdeel. Waar die erediens ooreenkomstig die oudkerklike en ekumeniese tradisie met die Nagmaal gevier word, volg die Nagmaal direk na die Algemene Kerkgebed met die voorbedes en word die *Ons Vader* tydens die Nagmaal gebid.

SAKRAMENTDEEL (NAGMAAL)

Begroeting (Salutasie): *Die Here is met u.* /Vredesgroet

Groot Nagmaalgebed /Groot Dankseggingebed (Gesonge gebede LvdK 568, 569)

Prefasie

Sursum Corda: Hef julle harte op (LvdK 155)

Openingsformule: Dit is waardig en reg...

Heilig, Heilig, Heilig (*Sanctus*) (LvdK 169 –174)

Epiklese by die Nagmaal: *Ons loof u.*

Instellingswoorde (konsekrasie)

Anamnese: Ons gedenk die lyding...

Ons Vader (Gemeente antwoord met doksologie)

Uitdeling en gebruik: sing van verskillende psalms, liedere, veral ***Agnus Dei*** (LvdK 379; 392; 398)

Dankgebed en Lofprysing (Temas uit vir Danksegging: LvdK 529)

SAKRAMENTDEEL (DOOP)

Liedere wat by die doop gebruik kan word is dié in LvdK 287 – 294 en ander liedere met 'n trinitariese inslag.

Seën

Die predikant spreek die seën oor die gemeente uit. Die gemeente kan op die seën antwoord met 'n *Amen* of ander kort respons. Indien die aard van 'n spesifieke erediens daarom vra, kan die gemeente ook die seën aan mekaar toesing, bv LvdK 269. 'n Mooi gebed om seën is LvdK 316 of LvdK 268 waar *hul* met *ons* vervang kan word. Die seën word gedra deur die bewussyn dat God se begeleiding ons vergesel buite die kerklike fees in die lewenswêreld in (Rothfahl 2001:148).

Wegsending en lied (*Ite missa est*)

Die gemeente word weggestuur om hulle roeping in die wêreld te gaan vervul. Vanselfsprekend kan die wegsending ook vóór die seën kom (vgl Van Leeuwen 1998:265). Die plek van die lied kan ook wissel. Die liturg kan 'n wegsendingspreuk sê waarop die gemeente singend antwoord. Die gemeente kan egter ook deur middel van 'n wegsendinglied hulle roeping en verantwoordelikheid op hulle neem, bv LvdK 311; 533, 534. Van der Zee (1992:125) skryf: 'bij het uitgaan mag best gezongen worden. Het was toch een feest?'

Insameling van die offergawes, orrelspel, uittoglied

Die naspel is nog deel van die erediens en bevestig die aard van die erediens. In plaas van 'n naspel, kan die gemeente ook singend uitstap, bv LvdK 317, 533, 534.

RIGLYNE VIR PRAKTIESE IMPLEMENTERING

Met die oog op die praktiese implementering van voorstelle is 'n paar riglyne noodsaaklik. Vernuwings moet inderdaad met versigtigheid gepaardgaan. Vertroudheid en sekerheid is belangrik om steeds geborgenheid in die erediens te ervaar. Vir die erediensganger om hom/haar volledig in die gebeure van die erediens in te laat, moet daar genoegsame oriëntering en sekerheid ten opsigte van die verloop en afloop van die erediens bestaan (Daiber 1978:97; 1992:15; Cornehl 1979:186)

Oriëntering word prakties gebied deur 'n gedrukte liturgie in die hand. Deur middel van 'n gedrukte liturgie kan die erediensganger onmiddellik 'n oorsig kry oor die tema en subtemas, van dit wat in die erediens gaan gebeur, en dit wat van hom of haar verwag gaan word. Sodoende kan die lidmaat of besoeker hom/haar reeds voorberei op die geheel van die erediens wat ter sprake is, sowel as op besondere handeling.

Die voordeel van 'n gedrukte liturgie is dat die liturgie meer spontaan kan verloop, sonder voortdurende aankondigings (*marching orders* – vgl Wolterstorff 1992:273). Op 'n gedrukte liturgie kan die tekste van die votum, seëngroet, liedere en selfs sommige gebede, gegee word. Dit beteken dat die response ook effektief kan funksioneer – spontaan en sonder aankondiging. Op 'n gedrukte liturgie kan die visuele voorstellings en/of bepaalde handeling kortliks toegelig word, en die verband tussen liedere en tekste uitgewys word. So kan lidmate hul vooraf reeds op die omvattende betekenis van die liturgiese gebeure voorberei en hulle oriënteer op die ruimte waarin hulle hul bevind.

Die *geheelbeeld*, die volle 'shape of the service' (Earey & Myers 2001:91) wat voortdurend beskikbaar behoort te wees vir oriëntering, vir vooruitverwysing en terugverwysing, word die beste met 'n gedrukte liturgie in die hand verkry. Elektroniese beelde kan net met groot omsigtigheid *aanvullend* tot 'n gedrukte liturgie gebruik word. Dit is belangrik dat die mees gepaste medium vir alle inhoude en handeling gebruik word.

Die orrelis as mede-liturg speel 'n bepalende rol om gebeure in die erediens vlot te laat verloop en veral om response spontaan te laat funksioneer. Die orrelis moet dus besonder voorbereid en opgeskerp wees om die regte leiding te gee sodat die gemeente met sekerheid kan reageer. 'n Gedrukte liturgie is nie net vir 'n gemeente nie, maar ook vir die orrelis, belangrik. Response behoort deur die volle gemeente gesing/gesê te word, maar dié rol kan voorlopig deur 'n kantor of kantory vervul word, totdat 'n gemeente met die vorm vertrou is.

Liggaamshoudings moet vooraf beplan word. Alle liggaamshoudings soos sit of staan moet gemotiveer wees en moet pas by die funksionering van 'n bepaalde handeling op 'n bepaalde plek (Josuttis 1991). Dit beteken dat 'n gemeente nie bloot meganies staan met die sing van 'n lied nie. Die aard van die lofsang vra meestal vir 'n staande houding, maar 'n stiller, meer ingetoë lied kan sittend met 'n meer ingetoë houding gesing word. Dieselfde geld vir die gebed. Die *plek* van die gebed in die liturgie bepaal ook of die gemeente staan, of in 'n gebedshouding sit.

Die liturg moet dus die aard van elke handeling, elke lied en elke gebed vooraf bedink en die houding van die gemeente (sittend of staande) dienooreenkomstig op die gedrukte liturgie aandui. Die liturg moet seker maak dat die oorgange sinvol en rustig, sonder onnodige beweging van sit en staan, verloop. Deur die liggaamshoudings konkreet te bedink, word die liturg nog meer gedwing om die erediens as geheel tot 'n sinvolle eenheid te beplan.

SAMEVATTING

Die betekenis van die liturgie lê nie in die vaste vorm en taalformules nie, maar daarin dat die oorgelewerde vorme altyd geleentheid tot nuwe interpretasie bied. 'n Gemeente behoort liturgies toegerus te word om die aard van *verskillende* eredienste kan begryp. Die besondere manier waarop 'n erediens ingeklee of ingekleur word, deur verskeie faktore bepaal. Ten einde van die erediens 'n sinvolle eenheid te maak, moet die liturg(e) en eredienswerkgroep in die beplanning nadink oor die keuse van elke lied, teks, beeld, fisieke handeling, en dies meer, en die rede waarom dit telkens die beste keuse vir dié betrokke erediens is. Dit gaan in die erediensvoorbereiding dus om veel méér as die 'maak van 'n preek'. Die erediens behoort só ingerig te word dat dit 'n gemeenskaplike geloofservaring van die hele gemeente in besondere ontmoeting met God en met mekaar kan word.

Beplanning van eredienste behoort dus so ver vooruit as moontlik gedoen te word. Deur van die erediens 'n fees te maak wat sentreer rondom die groot feestye in die kerkjaar en ander feeste in 'n gemeente se lewe, kan die nodige beplanning vooruit gedoen word (Cornehl et al 1993:7). Geen mens of gemeente kan egter op 'n voortgaande spanningslyn van buitengewone feeste funksioneer nie. Soos in musiek die spanningsmomente gedra én verlig word deur die ontspanningsmomente, moet daar in 'n gemeente se lewe ook balans wees. Voller eredienste moet afgewissel word met stiller eredienste. Dit beteken nié dat sekere eredienste of selfs sekere tye in die kerkjaar *feesloos* is, soos soms beweer word nie. Dit beteken dat die *aard* van die feeste net verskil (Kloppers 2002e).

'n Intieme ete vir twee kan net so 'n groot fees wees as 'n groot huweliksonthaal – verskillende mense word verskillend aangespreek. Boonop is daar 'n tyd vir beide. Daar is 'n tyd vir 'n gemeente om 'n uitbundige fees te hou, en daar is 'n tyd vir 'n gemeente om stil te word...

HOOFSTUK 3.2

Deus praedicavit evangelium etiam per musicam

DIE VERKONDIGINGSFUNKSIE VAN DIE KERKLIED¹⁴

1 CALVYN, ZWINGLI EN LUTHER SE UITGANGSPUNTE: 'N KORT OORSIG

Die Christelike kerk was van die begin af 'n singende kerk. Jesus en sy dissipels sing tydens Paasmaal / instelling van Nagmaal (Ps 113-118) (Mat 26:30). Psalms en ander poëtiese tekste uit die Ou Testament dien as gesange en gebede in die erediens en huisbyeenkomste. Paulus en Silas sing ook in die tronk (Hand 16:25). In die briewe word bepaalde riglyne vir sang gegee (1 Kor 14:15, 26; Ef 5:19; Kol 3:16) en in die Nuwe Testament is lofsange en Christusliedere oorgelewer:

Lofsange (cantica) in die NT:

Lofsang van Maria: *Magnificat* (Luk 1: 46-56)

Lofsang van Sagaria: *Benedictus* (Luk 1:67-80)

Lofsang van Simeon: *Nunc Dimittis* (Luk 2:29-32)

Engelied: *Gloria in excelsis Deo* (Luk 2:14); *Sanctus* (Openbaring)

Christusliedere: Fil 2:6-11; Kol 1:15-20; 1 Tim 3:16; Op 5:12; ea.

Sang het van die vroegste tye af aan sowel die verkondigings- as die responskant van die liturgiese gebeure gefunksioneer. Reeds in die Ou Testamentiese tyd is liedere in die tempeldiens deur tempelsangers gesing, terwyl die volk met response en keerverse gereageer het. In die vroeë Christelike kerk was die byeenkoms van die gelowiges ook 'n spontane byeenkoms met wisselwerking tussen praat en sing, tussen woord en respons. Uit die Nuwe Testament blyk dat die lied van die Christelike gemeente 'n dubbele gerigtheid het: dit is vertikaal en horisontaal gerig. Dit is gebed tot God, maar dit dien óók tot wedersydse geloofsopbou (1 Kor 14:12; 15-17; 26). Dit is uitdrukking van lof en danksegging aan God, maar dit is óók horisontale geloofsgesprek (Ef 5:19), onderrig, aanmoediging en vermaning aan mekaar (Kol 3:16). So is dit dus ook *verkondiging* van God se liefde. Die Reformatore, Calvyn, Luther en Zwingli, het sterk by hierdie Bybelse uitgangspunte aangesluit en het die noue verhouding tussen woord en musiek as 'n kenmerk van die erediens beklemtoon. Hulle uitgangspunte oor die erediens en musiek word kortliks soos volg saamgevat (vgl Luth 1984; ook Jenny 1983a):

¹⁴ Hierdie hoofstuk is 'n verwerking van 'n artikel wat in Hervormde Teologiese Studies 2003 verskyn het (Kloppers 2003g).

By **Huldrych Zwingli** (1484 -1531) (vgl Jenny 1966) staan die Woordverkondiging sentraal – hy sluit aan by die *Pronaus* van die vroeë kerk en beklemtoon veral die kategetiese aspek. Hy is teen openbare gebed. Hy beskou dit as huigelary en bepleit die vroom, inwendige gebed. Woorde is onnodig omdat die waaragtige verkeer tussen God en mens woordeloos is. God spreek nóg deur die teks van die Bybel, nóg deur die prediking, nóg deur kerkvaders en konsilies. God spreek self *deur sy* Gees met die mens. Die gesproke woord is reeds aan die gevaar van verwêreldliking blootgestel, soveel te meer die gesonge woord. Om dié rede wys hy musiek en beelde in die erediens af. Die erediens moet slegs bestaan uit Bybellesings, leringe in die vorm van preke, en stil gebed. Daar moet slegs met die hart gesing word. Aktiewe deelname is egter ook belangrik, daarom was Zwingli 'n voorstander daarvan dat die *Gloria in excelsis Deo* en die Geloofsbelydenis (*Apostolicum*) in wisselspraak moes plaasvind.

Johannes Calvyn (1509-1564) wil terugkeer na die Skrif en die gebruike van die vroeë kerk. Die basiese eredienshandelinge is onontbeerlik, naamlik Woordverkondiging, bediening van die sakramente en openbare gebede. Gebede bestaan uit *gesproke* gebede en *gebede wat gesing word*. Sang is dus belangrik. Dit moet gerig wees op die hart, op die ervaring daarvan. Dit moet bydra tot die *geloofservaring*. Omdat musiek egter ook 'n negatiewe uitwerking kan hê, beklemtoon Calvyn die rol van die verstand. 'n Nuwe verbintenis tussen teks en musiek is noodsaaklik. Die diepsinnige inhoud van die tekste vra dat die musiek ook diepsinnig moet wees. Om dié rede bepleit Calvyn 'n spesifieke 'kerklike styl' vir musiek. Die psalms is veral geskik vir kerksang, omdat hulle reeds in die vorm van liedere is. Onder leiding van Calvyn kom die Geneefse Psalter 1539 / 1562 (Marót & Franc / Beza & Bourgeois) tot stand. Benewens Psalms, het hy ook die *Dekaloog*, *Apostolicum*, *Ons Vader*, *Lofsang van Simeon* as liedere laat omdig. Calvyn beklemtoon dat liedere draers van liturgiese handelinge is en daarom met die geheel van die erediensgebeure geïntegreer moet wees. Vir Calvyn is sang 'n sterker verkondigingsmedium as gesproke verkondiging, omdat dit 'n groter draagwydte het! (Luth 2001:349).

Martin Luther (1483-1564) wil die oud-kerklike liturgie handhaaf, maar alle byvoegsels en bygeloof uitroei. Hy wil die gemeente aktief betrokke maak. Die gemeente moet veral *verkondigend* betrokke wees. Sang is 'n belangrike middel om deelname te bewerkstellig. Musiek is wesenlik deel van menswees, dit is 'n skeppingsgawe van God. Musiek is die beste middel om geloof te verklank. Daarom kry musiek die eerste plek náas die teologie: beide het met geloof te make. Musiek is dus 'n wesenskenmerk van die kerk. Soos die preek, is musiek die *viva vox evangelii –die lewende stem van die evangelie* (Luther WA 1983:Tischreden 2545b). Musiek moet die teks klank, dit is *lewe* gee. Musiek het dus twee funksies: dit verkondig die woord en is uitdrukking van geloof (belydenis). Waar die erediens vir Zwingli die byeenkoms van *Christene* is, wat dus *nie*

die taak kan hê om geloof *te skep* nie, is die erediens volgens Luther veral vir die *ongelowiges* (WA 19, 73-75) (die verkondigingsfunksie hang ten nouste met die evangeliseringsfunksie saam). Daarom is by Luther, naas die prediking en lering van God se Woord, die vernaamste opdrag van die erediens om geloof *te skep* en daarvoor is elke middel geskik, veral die musiek. '... die Musica ist ein Gabe und Geschenke Gottes, nicht ein Menschen-Geschenk... Ich gebe nach der Theologie der Musica den nächsten Locum und höchste Ehre' (WAT 6:348, 7034). Alhoewel sang en spreke volgens Luther baie na aan mekaar is, het musiek die vermoë om in die besonder die gevoel aan te spreek. In sy *Dicta super Psalterium* sê hy:

merke daß sich Singen und Sprechen voneinander unterscheiden wie einen Psalm singen bzw. rezitieren und ihn bloss verstandesmäßig erkennen und lehren. Wenn die Stimme hinzukommt, wird es ein Gesang, welcher die Stimme des Affektes ist. So wie also das Wort zum Intellekt gehört, so die Stimme zum Affekt'.

(WA4 140, in Blankenburg 1979: 318)

Krummacher (1994:17) toon dat wanneer Luther aan musiek die eerste plek *naas* die teologie toeken, dit 'n rede-oordeel is en nie 'n wetenskapsteoretiese, of kerklik-praktiese 'heerskappymodel' nie. Daarin word eerder 'n geloofservaring uitgedruk: God se woord skep die moontlikheid om in die skepping die Skepper self te herken. So word die vryheid van die geloof in die *usus musicae* konkreet. Luther het in dié verband egter nie net musiek in die erediens nie, maar musiek as sodanig, bedoel. Die begrip *artes liberales* verkry sodoende 'n nuwe klank. 'Die vryheid van die kuns is 'n vryheid *tot* die kuns, 'n geskenkte vryheid van die geloof uit die genade' (Krummacher 1994:18).

Ich bin auch nicht der Meinung, dass durchs Evangelium sollten alle Künste zu Boden geschlagen werden und vergehen, wie etliche falsche Eiferer vorgeben, sondern ich möchte alle Künste, besonders die Musik, gerne sehen im Dienste dessen, der sie gegeben und geschaffen hat.

(Luther: Vorrede zum Wittenberger Chorgesangbuch 1524)

Veel kan veral by Luther geleer word. Daar kan egter nie vaste *norme* uit sy sienings afgelei word nie, omdat daar sedert die sestiende eeu baie denkerskuiwings plaasgevind het. Sy denke bied egter 'n model vir 'n grondliggende *teologiese* openheid teenoor musiek en kuns (Block 2002). Sy teologiese voorveronderstellings van waaruit hy oor musiek praat, is veral die regverdiging uit genade. Die 'basiservaring' van die regverdiging maak dit vir hom moontlik om musiek in 'n teologiese kader te plaas. Die lewendheid van die geloof van die geregverdigde skep die vryheid teenoor die musiek en ander kunsvorme. Ten opsigte van die musiek self, ontdek die vrygespreekte in die

gekomponeerde, kunsvolle gestalte, die vryheid van die wet só, dat hy kan sê dat God die Evangelie ook deur die musiek verkondig (vgl Krummacher 1994:50).

'n Belangrike perspektief in Luther se siening is dat hy, wanneer hy die amp van die musiek beskryf, op Bybelse voorbeelde soos Dawid en die profete wys, om sodoende 'n kontinuerende lyn in die tradisie aan te toon waarbinne die reformatoriese musiekpraxis staan. Hy vermy dit egter om uit die Bybel iets soos 'n wet ten opsigte van die kerkmusiek af te lei. Vir Luther kom dit daarop aan om *in vryheid* by iets wat reeds in die Bybel aangetref word, aan te sluit. Hy wil duidelik nie ten opsigte van musiek 'n nuwe wet uit die Bybel aflees nie. Daarin is hy wesenlik te onderskei van die Lutherse Ortodoksie van die sewentiende en agtiende eeu, waar kerkmusiek legalisties vanuit die Bybel *gebied* en *geëis* word. Krummacher kritiseer in dié verband ook Söhngen (1967) wat sy *Theologie der Musik* met 'n 'begroning van die sang in die Nuwe Testament' begin, om sodoende aan te toon dat sang 'n *noodwendige* bestanddeel van die gemeentelewe is. Dit maak 'n groot verskil of 'n mens uit die Bybel die *eis* om sang aflei en of 'n mens, soos Luther se bedoeling oënskynlik was, vanuit 'n *omvattende beeld van die geloof* die moontlikheid van sang en musisering as 'n *uitdrukkingsmoontlikheid van die geloof* aflei.

Die Reformatore het die noue verhouding tussen woord en musiek as 'n kenmerk van die erediens beklemtoon. In die verdere reformatoriese tradisie en veral die gereformeerde tradisie, is egter so sterk klem gelê op die Woord dat 'n eensydige beklemtoning van *woord as medium*, dus die gesproke woord, ook daarmee gepaard gegaan het. Die argument dat die lied 'nie verkondiging of getuigenis is nie, maar *antwoord* op God se woord' en dat 'slegs die prediking God se woord kan verkondig', is en word nog dikwels in reformatoriese kringe aangevoer. Voorstanders van dié argumente beroep hul meestal verkeerdelik op Luther en Calvyn (Smelik 1995:33). Die rigiede uitgangspunte wat veral in die Gereformeerde Ortodoksie gevolg word, is eerder 'n *oorbeklemtoning* van Zwingli se standpunte.

Sang in die erediens funksioneer nie net as belydenis nie, nie net as antwoord op God se woord nie, maar ook as verkondiging (vgl Kloppers 1994:583-609). Woord en antwoord, verkondiging en lofprysing is deur die hele erediens onskeibaar met mekaar verweef. Van Wyk (2001:890) sluit nog sterk by die woord-antwoord skema aan en sê: 'Gelowiges se antwoord lê 'n verklaring af van hulle geloof, doen verslag van God se goeie dae aan hulle.' Die vraag is of gelowiges aan God self verslag doen van Sy goeie dae aan hulle (deur Hom te antwoord) en of gelowiges nie juis teenoor mekaar getuig van God se goeie dae, en sodoende ook verkondig nie? Van Wyk verwys na my standpunte ten opsigte van dié saak (in Kloppers 1999c:297) en sê dit 'beteken dat die kerklied nou nie meer net draer van die gemeente se antwoord op die woord is nie, maar

dat dit self ook verkondiging word. ... Dié verskuiwing is nie noodwendig verkeerd nie, maar behoort baie dieper beredeneer te word” (Van Wyk 2001:893). Ek het inderdaad die saak vroeër reeds diepgaande en meer omvangryk beredeneer (Kloppers 1992; 1994; 1997).

Die geloof sal 'n belangrike uitdrukkingsmiddel verloor, as dit nie musiek sou gebruik nie: 'Der Glaube hat in und mit der Musik spezifische Erfahrungen zu machen und zum Ausdruck zu bringen, denn: *Deus praedicavit evangelium etiam per musicam*' (Luther, in Krummacher 1994:51-52).

In aansluiting by Luther, toon Blankenburg (1979:298; 301) ook dat sang inderdaad verkondiging kan wees. Hy beklemtoon dat die prediking nie oor die goddelike openbaring beskik nie, maar dat selfs die getuienisse in die Skrif *menslike media* is. Verkondiging geskied deur 'n verskeidenheid media, soos die gesproke én gesonge woord. Sing en sê is nie teenoorstaandes nie, maar slegs twee verskillende wyses waarop taal klank kry – die onderskeid is nie 'n wesenlike onderskeid nie, maar 'n modale onderskeid. Die gesproke Woord is dus nie méér God se woord as die gesonge woord nie. Die mens 'verneem' ook nie slegs deur die gesproke woord nie, maar ook deur die gesonge woord. Blankenburg waarsku teen 'n verabsoluttering en sakralisering van die prediking wat gebeur wanneer verkondiging uitsluitlik met die 'kanselrede' gelykgestel word:

Können wir uns die Verkündigung der 'großen Taten Gottes' im Ernst nur gesprochen vorstellen?... Kann der Glaube nicht auch gerade dadurch erweckt werden, daß 'die großen Taten Gottes' gepriesen werden und Christus in aller Freudigkeit vor der Welt bekannt wird?

(Blankenburg 1979:303-307).

Daar kan nooit 'n totale skeiding of onderskeiding gemaak word tussen wat God se woord en die mens se antwoord in die erediens sou wees nie, omdat God se woord *vervat is in menslike getuienis aangaande die ontmoeting met die lewende God*. Hierdie getuienis geskied ook deur 'n verskeidenheid simboliese handeling in die erediens en deur die erediens as simboliese handeling.

Ons sing in die erediens omdat ons God ontmoet het, Hom gehoor het, in ons ganse wese aangespreek is, en om uitdrukking te gee aan hierdie geloofservaring. Die lied as simbolies-kommunikatiewe handeling vervul 'n wesenlike funksie in die totale geloofservaring wat deur die erediens te weeg gebring word.

In laude confitentis est praedicatio – Augustinus

2 VERKONDIGING DEUR MUSIEK: DIE ROL VAN ASSOSIASIE

Die assosiasie wat deur musiek geskep word het dikwels 'n sterk verkondigingsfunksie. Met die hoor van 'n koraalverwerking of -voorspel van 'n bekende psalm of gesang, word assosiasie met die woorde gewek. So verkondig musiek ook deur middel van assosiasie. J S Bach het in sy kantates meesterlik van assosiasie gebruik gemaak deur byvoorbeeld saam met die stemparty(e) wat 'n aria, koraal of resitatief sing, die melodie van 'n bekende gesang in die instrumentale begeleiding aan te haal. Dit is dus nie net die eksplisiete woorde van die aria of resitatief wat verkondig nie, maar ook die implisiete woorde van die gesang wat deur assosiasie aangehaal word. Die assosiasie met die implisiete woorde kan so ook die betekenis en belewenis van die eksplisiete woorde versterk. Musiek as vorm van simboolkommunikasie het dus veral deur assosiasie verreikende moontlikhede.

Deur die assosiasie wat musiek by die hoorder kan oproep, kan die hoorder die teenwoordigheid van God beleef en die 'Woord van God' hoor (vgl Knellwolf 1989:49-55). Dit gaan hier nie om die een óf die ander nie (vgl Luther se siening van die beelde – Luther WA 37:63, Grözinger 1991:51), maar om beide in 'n *Gesamtverständnis*. Iemand wat nog nooit die verbale boodskap van God en sy verlossingsdade in en deur Jesus Christus gehoor het nie (hetsy deur die prediking, hetsy deur die liederes), gaan waarskynlik nie deur die blote hoor van musiek tot geloof gebring word nie. 'n Persoon wat egter reeds die evangelie van Jesus Christus gehoor het, maar vir 'n geruime tyd miskien nie meer in die erediens kom nie, kan deur die onverwagse hoor van sekere musiek wat hy/sy met die erediens én dus met die evangelie assosieer, opnuut God se Woord hoor – deur God aangespreek word in die herinnering wat deur die musiek na vore gebring word. 'n Persoon wat in verre lande reis, verstaan miskien nie die vreemde taal waarin gesing of gespreek word nie, maar hoor dikwels in die melodie die bekende boodskap.

Sou die geproke woord, die redevoering of preek, in al hierdie gevalle 'n beter vorm, of die enigste vorm van verkondiging kan wees? Die assosiasie wat in musiek geleë is, kan dus net soveel, en soms selfs meer, 'n medium van verkondiging wees as die assosiasie wat in woorde geleë is¹⁵. Blankenburg (1979) kom weer ter sprake: Kan ons ons die verkondiging van die groot dade van God werklik net gesproke voorstel?

¹⁵ 'Kerugmatiese musiek' is nie slegs musiek wat *aangewend* (sic) word by *momente* (sic) van woordverkondiging binne en buite die erediens, soos Smit en Kruger (2001:21) aanvoer nie. Verkondiging as *sodanig* vind deur musiek plaas. Om ook te sê dat 'liturgiese musiek' meesal direk tot God gerig word (Smit en Kruger 2001:22) is 'n ernstige verskraling van die wese en werking van kerkmusiek, soos omvattend in hoofstuk 3.1 aangetoon is.

3 SING EN SÊ ONLOSMAAKLIK VERWEEF

Maar alleen maar mijn zingen geeft
mij de zekerheid dat Hij er is.

JW Schulte Nordholt
Verzamelde Gedichten, 1995

Sing en sê, woord en sang, is onlosmaaklik met mekaar verweef in die verkondiging van die Evangelie. Soms sê predikante egter dat hulle 'n *liturgiese diens* hou, bedoelende 'n erediens met meer sang. Beteken dit dat eredienste waar minder gesing word nie liturgies is nie? Wolterstorff stel dit duidelik: 'The Reformed liturgy is the Reformed service' (Wolterstorff 1993:277). Eensydige klemtone het die sang reeds in baie opsigte negatief beïnvloed en het baie bygeda tot die strak, formalistiese en ongeïnspireerde sangpraktyke wat in baie gemeentes heers. Soms sê selfs orreliste dat as die prediking net weer 'regkom', die eredienste as geheel weer sal 'regkom'. Daaruit blyk by orreliste 'n ernstige gebrek aan 'n breër liturgiese bewussyn. So word die wesenlike rol wat sang en orreliste/musiekleiers self, as *mede-liturge*, moet speel, genegeer. So 'n standpunt van orreliste dien dikwels ook as verskoning vir 'n gebrek aan 'n geïnspireerde (en inspirerende) rol in die erediens. Die preek of gesproke woord word as geïnspireerd, as 'goddelike spreke' beskou, en die sang as menslike handeling – dit wat gevolglik ook na willekeur verander kan word om die menslike smaak te pas.

Verskraling en afskaling van enige aspekte van sang en spreke lei onvermydelik tot 'n ernstige verskraling van sang en verkondiging in die breë, van die liturgiese gebeure as sodanig, en uiteindelik van die gemeentelike lewe as geheel. 'n Teologie wat die innerlike samehang met musiek verloor het, is volgens Luther sinloos, omdat dit nie meer die geheimenisvolle samehang van sing en sê, sang en spreke, erken nie (vgl Möller 1995:11). Wolterstorff beklemtoon die vieringsdimensie van die erediens wat veral deur sang verkry word:

...what also results from the suppression of the worship dimension of liturgy is the seriousness, the sobriety, the absence of joy so characteristic of the traditional Reformed liturgy and so contrary to the spirit of the divine rest and people's liberation that we are intended to mirror. ...unless the worship dimension receives due emphasis throughout the liturgy, proclamation will be received with a form of ethical seriousness that excludes joy.

Wolterstorff (1983:159-160)

4 MUSIEKBEDIENING?

Die evangelie word deur 'n groot verskeidenheid media gekommunikeer (verkondig) en ervaar – ook deur musiek. Die betekenis van musiek is 'in ons kop en nie in die musiek nie' (vgl Pass 1989). Daarom sou alle musiekstyle in beginsel geskik wees om die evangelie te kommunikeer. Deur assosiasie ken ons immers betekenis aan musiek toe (vgl Speelman 1995), soos ons ook deur middel van assosiasie met die tekens en simbole van taal betekenis aan taal toeken. Geen styl is 'gesanksioneer' nie (vgl Luther hierbo). Die beginsel van assosiasie maak egter juis sommige style meer aanvaarbaar vir verkondiging as ander en kan sekere style en idiome ook minder aanvaarbaar maak (vgl Kloppers 1995:199-202).

Kloppenburger (1996:31) wys daarop dat Luther oop was vir die musiek van sy tyd en dat sy eie lieder dikwels by die styl van sy tyd aangesluit het. Sommige genres het hy egter doelbewus afgewys, '...zoals de wijsjes waar de hoeren op dansen (Erasmus). En al mocht er bij Luther nog zoveel *singen und klingen* in de kerk, de doedelzak en de draailier kwamen er niet in; die hoorden bij een ander *Lebensbereich*, dat van kermis en kroeg.'

Musiek wat 'n sterk assosiasie met byvoorbeeld 'n danssaal of 'n disco te weeg bring, is tog minder geskik vir die erediens, as musiek wat oor eeue met kerk en erediens *geassosieer* word, en wat juis vanweë die assosiatiewe krag 'n vorm van verkondiging moontlik maak. Wanneer 'n mens orrelmusiek of Gregoriaanse gesang hoor, *assosieer* 'n mens dit met 'kerk'. Die assosiasie bestaan nog steeds, selfs al het Gregoriaanse gesang grootliks in onbruik verval. Orrelmusiek wek by nie-gelowiges of mense wat nie meer kerk toe gaan nie, ook nog steeds 'n assosiasie met geloof en kerk. Miskien is die assosiasie by sommige mense negatief. Tog is die vraag of popmusiek op die langtermyn 'n goeie plaasvervanger kan wees? Kan die musiek wat soos die musiek van elke dag, die alledaagse musiek van die straat, die musiek van die disco en die musiek van die poppees klink, *op die lang termyn* mense by die kerk hou? Die gemeenskap van gelowiges is tog juis die gans andere gemeenskap – die gemeenskap van God wat deur Sy Gees byeengeroep word. Moet daar nie juis dinge wees wat dié gemeenskap sigbaar én hoorbaar van die alledaagse omringende wêreld onderskei nie?

Musiekbediening as 'n ander term vir musiekverkondiging of verkondiging deur musiek, is 'n saak wat binne die aard en teologie van die Afrikaanse Kerke 'n wesenlike plek behoort te hê (Kloppers 2003h). Waar musiekbediening egter net deur middel van pop- en rockmusiek geskied, blyk dit dikwels dat die ritmiese aspek en volume so

oorheersend is, dat die talige teks verdring word, wat weer beteken dat die musiek 'n soort 'alleenverkondiger' word – maar met musikale middele waarvan die assosiasie vreemd is aan die aard van die erediens. Die probleem ontstaan veral waar 'n erediens as geheel met gospel, pop- en rockmusiek ingerig word en die alledaagse assosiasie wat daarmee gevestig word.

In 'n persoonlike brief verwys Kloppenburg (1997) na die rapport van die *Commissie voor de Kerkmuziek* (Hervormd/Gereformeerd/Luthers) oor kerkmusiekopleiding, waarin gesê word dat toekomstige kerkmusici aansluiting sal moet soek by die musikale belewingswêreld van die moderne mens. 'Dat wil dus seggen: de popmuziek, de commerciële radio- en televisiezenders, de achtergrondmuziek in warenhuizen en café's, de TV-clips etc'. In sy 'Kanttekeningen' by bogenoemde rapport wys hy daarop dat die gevolgtrekking dat kerkmusici 'dus' by dié musikale verwysingskader van die dag moet aansluit, te maklik getrek word: 'Ten aanzien van taalgebruik, stijl en woordkeuze in de kerk zijn we uiterst kritisch. Terecht. ... Zou dat niet eveneens gelden voor de muzikale taal? De melodie is niet een toevallige, neutrale drager van de boodschap, maar duidt en interpreteert altijd de inhoud' (Kloppenburger 1997:2).

Die *Woord van God* moet in sy volle omvang ter sprake gebring word. In die erediens moet verskeidenheid wees om al die geloofsdimensies van lof, aanbidding, belydenis, gebed, pyn, berou en vreugde te kommunikeer. In die erediens is ook 'n verskeidenheid van ouderdomsgroepe en generasies met uiteenlopende behoeftes en persoonlikhede én gawes teenwoordig. Met die oog op hierdie verskeidenheid moet daar verskillende style en vorms van aanbidding en verkondiging wees. Daar behoort in eredienste dus voorsiening gemaak te word vir 'n verskeidenheid van style en vorme, sodat 'ligter' musiek ook náás die meer 'tradisionele' kerkmusiek 'n plek kry, én andersom (vgl Strydom 1994:279-292). Daar mag nie eensydig besluit word dat sekere ouderdomsgroepe net deur pop- en rockmusiek aangespreek word en daarom net aan dié soort musiek blootgestel word nie. Deur verskeidenheid kan die onderskeie (geloofs)verwagtings, behoeftes en ouderdomsgroepe aangespreek word, en meerdere gawes geakkommodeer word. Op dié wyse kan die volle omvang van die Evangelie inderdaad in ryker verskeidenheid verkondig word.

Net die beste is goed genoeg om ons geloof te bely en om God se Woord uit te dra. Dit is egter ontstellend om te sien watter lae peil van spel dikwels deur begeleidingsgroepe gehandhaaf word – ongelukkig soms ook deur orreliste. Dit is egter veral ontstellend dat uitstekende orreliste met 'n goeie liturgiese bewussyn dikwels deur sulke begeleidingsgroepe, *gospelgroepe of bands*, vervang word – en dat gemeentes dit

sienderoë, maar met dowe ore, toelaat! Die Amerikaanse skrywer, John Day (1991:105) stel dit raak: 'the faithful are starving for spiritual nourishment symbolized in music. What happens? Somebody says, let them eat dog biscuits.' Is dit nie dalk ons grootste probleem nie: dat mense so gewoon geraak het aan gemorskos, dat hulle nie meer omgee om op hondebeskuitjies te leef nie!

Die oorheersende rol wat die prediker in die eensydige 'woorddiens' speel, word tans tereg bevraagteken, en *meerdere deelname* word bepleit. Dit is dikwels juis die voorstanders van *meerdere deelname* wat op voorsangers, begeleidingsgroepe en *bands* aandring, om sodoende 'meer gawes van lidmate' geleentheid te gee. Met dié beginsel is geen fout te vind nie. Maar waar voorsangers of dikwels selfs 'n enkele sanger, 'n sanggroep of orkes egter in 'n bepaalde vorm van musiekbediening ook weer 'n oorheersende of eensydige rol begin speel, gebeur dit dikwels dat die gemeentesang gesmoor, en die aktiewe deelname deur die *volle* gemeente tot passiwiteit verval.

Uit voorafgaande blyk *sekere vorme* van musiekbediening dus minder aanvaarbaar of nie aanvaarbaar te wees nie. Die term musiekbediening is ook 'n eensydige term wat reeds met verkeerde assosiasies gelaai is, en wat daarom liefs vermy moet word. Die *beginsel* van musiekbediening behoort egter onderskryf en bevorder te word. Verkondiging deur musiek as deel van die omvattende saak van *kommunikasie deur 'n groot verskeidenheid menslike media*, is die saak wat bevorder moet word.

5 VERKONDIGING DEUR MUSIEK EN ANDER MEDIA

Die Evangelie word deur 'n verskeidenheid 'aardse vorms' of *menslike* kommunikasiemediea verkondig. Die effektiewe gebruik van die mees gepaste vorm *vir elke handeling*, is bepalend vir effektiewe verkondiging. Musiek en sang is een so 'n vorm of medium. Visuele materiaal is 'n ander medium. Die gesproke woord is ook 'n medium. Ook liggaamlike handeling is media waardeur gekommunikeer word. Alle menslike kommunikasievorms moet in afwisseling en balans gebruik word om voortdurend God se Woord op die beste wyse te verkondig. Westermeyer (1995:7) verwys na Bernard van Clairvaux (1090-1153) wat gesê het dat *hoor* (en 'n mens sou *sing* kon byvoeg) ons visie herstel!

'n Praktyk van omvattende geloofskommunikasie moet dus gevolg word, sodat die *volle omvang* van die Evangelie in haar *vele dimensies* kreatief gekommunikeer word, die mens as geheel in 'n veranderende geesteklimaat aangespreek en betrek word, en die Evangelie só ook aan volgende geslagte verkondig en oorgedra word.

Ruimte moet geopen word vir die *volle deelname* van almal in verbeeldingryke eredienste, waar musiek, simboliese voorstellings, visuele kuns, simboolryke handelinge, rituele, poësie, stilte, en dies meer, as wesenlike *forme van* verkondiging funksioneer (vgl Kloppers, WC 1997; 2003). Al hierdie vorms kan net so 'n groot rol speel as die gesproke (gepreekte) woord om die *Woord van God* uit te dra en kreatief te verkondig.

Luther se standpunt in sy Voorwoord tot die Gesangboek van 1524, naamlik dat *alle* kunste, en in die besonder musiek, *in diens* moet staan van Hom wat alles geskep het, behoort weer opnuut ontdek te word. Musiek en ander kunsvorme kan op verskeie wyses *in diens staan* van die evangelie, of die evangelie *bedien*. In sommige gevalle kan hierdie vorme selfs méér funksioneel wees en ten opsigte van bepaalde aspekte selfs 'n groter diens lewer. Dit hang af van die fokus op 'n bepaalde moment in die erediens. Elke vorm van kommunikasie moet egter sinvol en met groot oorleg gebruik word – óók die gesproke woord!

Musiek moet gesien word as primêre skeppingsgawe waardeur die Skepper die skepsel/skepping aanspreek, én die skepping/skepsel tot God én tot mekaar spreek. So kan nuwe ruimte vir musiek as kommunikasie- en ervaringsmedium van die geloof geopen word. So kan die Evangelie werklik as *klinkende Woord* verkondig word (Reich 1997) Musiek is dus geen 'aangename toegewing' tot die 'eintlike' van die kerklike verkondiging nie, maar is die *sentrale uitdrukking* daarvan. Soos Andreas Marti (1994:267) dit treffend saamvat:

...nicht ein einziger, möglicherweise nicht einmal ein unabdingbarer, wohl aber ein besonders sachgerechter, der im Austausch mit anderen Ausdrucksformen ein *gewichtiges Wort* mitzureden hat.

Exo. 15. Das Christus vnser lob vnd gefang sei/ vnd nichts wissen sol
len zu singen noch zusagen/ denn Ihesum Christum vnsern Heyland/
wie Paulus sagt. 1 Cor. 2.

Vnd sind dazu auch inn vier stime bracht/ nit auß anderer vsach/
den das ich gern wölte/ die jugent/ die doch sonst soll vnd muß inn der
Musica vnd andern rechten künsten erzogen werden/ etwas hette/ da
mit sie der büllieder vnd fleyschlichen gefenge los würde/ vnnd an der
selben star/ etwas heylsames lernet/ vnnd also das güte mit lust/ wie
den jungen gepürt/ ingienge. Auch das ich mit der meynung bin/ das
durchs Euangelion/ solten alle künstzuboden geschlagen werden vn
vergehen/ wie erliche abergeystlichen fürgebē/ Sondern ich wölle alle
künste/ sonderlich die Musica/ gern sehe im dienst/ des der sie geben vn
geschaffen hat. Bitte derhalb/ ein iglicher fromer Christ/ wölle solchs
im lassen gefalle/ vn wo jm Got mehr oder desgleiche verleihet/ helfen
foddern/ Es ist sunst leyder alle welt allzulass/ vnd zuuergessen/ die ar
me jugent zuzihen vnd leren/ das man nit aller erst darff auch vsach
dazu geben. Gott geb vns seine gnade Amen.

A ij

Martin Luther. Vorrede *Geystliche Gesangbuchlein*, 1524/5. Wittenberg.

HOOFSTUK 3.3

Ubi caritas et amor deus ibi est

DIE PASTORALE FUNKSIE VAN DIE KERKLIED¹⁶

Throughout my life I have been both intrigued and compelled by the power of music to create an ambience through which all people, no matter what degree of musical or theological sophistication they enjoy, would know something more about themselves and God. Music breaks barriers; music honors differences; music predicts possibility...

(Walton 1992:283)

1 INLEIDING

'n Musiekerapeut werksaam in 'n psigiatriese hospitaal, wat daaglik buitengewone reaksies van pasiënte ervaar, vertel dat een van die aangrypendste ervarings wat sy beleef het, in 'n situasie was waar sy terapie verleen het aan 'n jong dogtertjie wat breinskade in 'n motorongeluk opgedoen het. Die kind was blind, het haar spraak verloor en het nie veel reaksie op gebeure om haar getoon nie. Sy was permanent in die hospitaal. Op 'n dag het die terapeut *Jesus roep my vir 'n sonstraal* aan haar voorgespeel – met hartverrukkende gevolg. Die kind het plotseling orent gekom, na bo gekyk, met haar mond die woorde gevorm en met haar hele lyfie saamgesing – sonder enige hoorbare geluid...

'n Duideliker getuienis vir die 'aanspreekvermoë' van musiek is nouliks moontlik. As musiek iemand wat nie meer op enige ander ander wyse 'aanspreekbaar' is nie, só kan 'aanspreek'; as musiek 'spreekvermoë' bied aan iemand wat nie meer kan praat nie; as 'n persoon wat 'die self' verloor het, hom- of haarself weer in musiek kan vind; as musiek op so 'n besondere wyse die geleentheid tot geloofservaring én verwoording kan bied; as musiek dus so 'n ingrypende invloed in 'n uiterste situasie kan hê, moet dit noodwendig beteken dat musiek in vele pastorale situasies soortgelyke funksies kan verrig. Die ondersoek na en erkenning van die pastorale funksie van musiek het egter tot dusver grootliks agterweë gebly. Dit is veral veroorsaak deur die eensydige klem op rasonale denke en kognitiewe spreke in 'n modernistiese tydsges. Nuwe moontlikhede word egter geopen deur 'n veranderende, postmoderne tydsges waarin meer ruimte geopen word vir die affektiewe, die emotiewe en die ervaringsgerigte dimensies van menswees, waar dus ook nuwe ruimte vir musiek geopen word (vgl Kloppers 2003k).

¹⁶ Hierdie hoofstuk het in 2000 as artikel verskyn, in *Praktiese Teologie in Suid-Afrika* Vol 15(2) 99–111. Dit is hier effens gewysig.

2 DIE VERBAND TUSSEN DIE LITURGIE, MUSIEK EN PASTORAAT

Die liturgie is die wesensplek van die kerklied. Die *werkzaamheid* van liturgiese musiek bly egter nie tot die erediens beperk nie. Dit strek verder as die erediens in die alledaagse lewe van die gelowige in. Dit beteken dat musiek ook in die pastorale situasie van die gelowige besondere funksies kan vervul – binne én buite die erediens. Musiek kan juis dit wat duidelike definiëring ontwyk, op 'n besondere wyse kommunikeer:

When a community or an individual sings about suffering, joy, or determination, what might otherwise be perceived as experience inchoate receives a name, and then can be shared in both heart and mind. In that sharing is power, participation ... that makes belief matter.

(Walton 1992:2)

Die moontlikheid om binne die kader van 'n metaforiese teologie liturgiese musiek teologies te begrond is reeds aangedui (Kloppers 1997:196-210). Louw (1999:334-359) bepleit ook 'n metaforiese teologie in die pastoraat: ' 'n Metaforiese verstaan van pastoraat as ontmoeting en vertolking van God wil God op 'n sinvolle wyse kommunikeer. ... Met 'n "metaforiese teologie" in die pastoraat word bedoel 'n verstaan van God wat gerig is op ontmoeting, kommunikasie, sinontsluiting, identiteit en humaniteit' (Louw 1999:339). Hier lê die raakvlak tussen die pastoraat en die musiek in die erediens: dat God en medemens ook deur musiek ontmoet kan word; die geloofservaring kan ook deur die musiek gekommunikeer word; musiek kan sin ontsluit; mense kan deur die musiek hulle identiteit vind en hulle humaniteit ervaar.

Die aard van die pastoraat toon noue ooreenkoms met die aard van die liturgie as geheel. In die liturgie gaan dit om die lofprijsing en diens aan God, maar ook om die diens aan mense onderling. In die liturgie vind verkondiging plaas, ontmoet gelowiges God en mekaar, kommunikeer hulle met God en met mekaar en bid hulle tot God en vir mekaar. Dit beteken egter ook ontmoeting met die self, kommunikasie met die self, 'n gesprek met die self. In die erediens gee gelowiges uiting aan hulle geloof en hulle soeke, ervaar hulle die verlossing en word hulle bemoedig, vertroos en versterk. In dié samekoms vind mense identiteit, menslikheid, aanvaarding, geborgenheid, heling.

Hierdie verskillende dimensies word in die besonder deur musiek gedra. Verskeie van hierdie dimensies is egter juis pastoraal van aard, wat beteken dat musiek self oor 'n *pastorale dimensie* beskik, en binne die erediens ook 'n belangrike *pastorale funksie* vervul. Daar moet dus gevra word waarin die kommunikatiewe vermoë van musiek wat hierdie funksie moontlik maak, geleë is.

3 DIE KOMMUNIKATIEWE VERMOË VAN MUSIEK

My own belief is that all music has an expressive power, some more and some less, but that all music has a certain meaning behind the notes and that that meaning behind the notes constitutes, after all, what the piece is saying, what the piece is about. This whole problem can be stated quite simply by asking, 'Is there a meaning to music?' My answer to that would be 'Yes'. And 'Can you state in so many words what the meaning is?' My answer to that would be, 'No'. Therein lies the difficulty.

(Copland 1939, in Ostransky 1969:3)

Musiek is 'betekenisvol' en het die vermoë om betekenis oor te dra, ondanks die onvermoë om eksplisiete referensiële 'informasie' omtrent iets eksterns te gee. Sommige musikoloë is daarvan oortuig dat musiek dieselfde betekenis aan verskillende luisteraars selfs meer akkuraat as 'n verbale boodskap kan oordra en dat musiek minder geleentheid vir misverstand bied. Storr (1992:70) haal Mendelssohn só aan: 'a word does not mean the same thing to one person as to another; only the tune says the same thing, awakens the same feeling, in both – though that feeling may not be expressed in the same words.'

Alhoewel hierdie uitspraak subjektief mag voorkom, verwys Storr na navorsingstudies deur Roger Brown (1981) ten opsigte van reaksies op musiek, waardeur aangetoon word dat daar wye konsensus tussen luisteraars omtrent die emosionele inhoud van verskillende musiekwerke is, selfs wanneer dit onbekend was aan die verskillende luisteraars: 'That is, whether a piece of music is considered poignant, wistful, elegiac, boisterous, rustic and so on, does *not* depend upon previous knowledge of the piece in question, or upon identifying the context in which it was composed' (Brown 1981, in Storr 1992:30). Eibl-Eibesfeldt (1988:56) verwys ook na studies wat soortgelyke resultate getoon het. Verskillende soorte goed-gedefinieerde liedere, naamlik oorlogsliedere, liefdesliedere, treurliedere uit verskillende kulture, is herken deur luisteraars en is in 'n betekenisvolle mate korrek gekategoriseer. Bekendheid met 'n werk bring soortgelyke ervarings mee, maar Storr toon hoe merkwaardig die graad van konsensus, selfs *sonder vorige kennis* is:

If a piece of music has no verbal association or frame of reference but is simply performed for its own sake, it is not surprising that there are sometimes different responses to it. What is more interesting is the *degree of consensus*. In spite of the difficulties outlined earlier, we can be fairly confident that listeners to great music which is familiar to them are usually sharing a closely similar experience (Storr 1992:70).

Luisteraars kan ooreenstem in algemene terme oor die *aard* van 'n werk, of dit tragies, humoristies, diepgaande of oppervlakkig is, maar gedetailleerde, spesifieke beskrywings van hul eie *subjektiewe reaksie* kan aansienlik verskil. In empiriese studies oor emosionele reaksies, het Sloboda (1991) aan sewe-en-sestig musiekluisteraars gevra om in hul eie woorde te beskryf wat die aard van die emosionele reaksie op musiek is wat hulle die meeste waardeur. Die konsep wat die meeste voorgekom het was dié van musiek as 'n *veranderingsagent* :

- One feels understood and comforted in pain, sorrow and bewilderment;
- Involvement in music detaches me from emotional preoccupations;
- Through hearing emotions in someone else's music, it is possible to feel that emotions are shared and not your burden alone;
- Music motivates and inspires me to be a better person (e.g. more agreeable and loving). (Sloboda 1991:34)

Die gemeenskaplike aan hierdie voorbeelde is dat musiek voorgestel word as iets wat 'n *alternatiewe perspektief* op 'n persoon se situasie gee en dit vir hom of haar moontlik maak om dinge anders waar te neem. 'n Tweede groep van response het gefokus op die idee dat musiek die *intensivering* en *verligting* van bestaande emosies kon bevorder (Sloboda 1991:35,36; vgl ook Campbell 1997). Verder is aangetoon dat musiek 'n *anamnetiese raamwerk* bied waarbinne mense die struktuur van hul kennis en sosiale verhouding kan uitdruk. 'Music provide a unique mnemonic framework within which humans can express...the structure of their knowledge and of social relations' (Sloboda 1985:267). Volgens Farnsworth (1969:216, in Storr 1992:21) is die feit dat musiek geheue versterk objektief bevestig deur die ondersoek by verstandelik gestremde kinders, waar hulle meer materiaal kon herroep wanneer dit vir hulle deur middel van 'n lied gegee is, as wanneer dit deur middel van 'n storie aan hulle vertel is (vgl Jones & Holleran 1992). Die verhaal aan die begin van hierdie artikel is 'n konkrete voorbeeld.

Suppan (1984:178) kom vanuit grondige navorsings ten opsigte van die kommunikatiewe moontlikhede van musiek in musiek-etnologie, histories-biografiese bronnestudies, empiries-sosiologiese veldwerk en psigologiese tekste, tot die gevolgtrekking dat die betekenis van musiek nie daarin geleë is dat dit bloot die bewussynsinhoude wat onder woorde geneem kan word vorm nie, maar dat musiek op dié sentra van die sensus inwerk wat die *psigiese en fisiese ingesteldheid* van die mens reguleer. Daarvan hang ook die *algemene toestand* en *selfverwesenliking* van die mens af. Al die insigte met betrekking tot die invloed van musiek op die psigiese en fisiese ingesteldheid van die mens, en die wyse waarop musiek kommunikeer en kommunikasie bewerkstellig, is van wesenlike belang vir die liturgiese en pastorale situasie waarbinne musiek funksioneer.

4 SANG AS 'N KOMMUNIKATIEWE HANDELING MET 'N PASTORALE FUNKSIE

Musiek in die erediens is nooit 'gewyde' musiek *as sodanig* nie, maar daarin dat 'n bepaalde funksie in die erediens verrig – daarin dat dit verantwoordelik is vir die oordrag van die geloof, verrig dit gewyde *handelinge* en verkry dit meerdere *funksies*. Dit gaan om wat die lied binne 'n bepaalde 'gewyde' konteks *doen*. Dit moet ook musiek wees wat op so 'n wyse kommunikeer, dat dit die kommunikatiewe (simboliserende) funksies soos reeds aangetoon, kan vervul, naamlik dié van anamnese, ritueelvorming, gemeenskapsvorming, sosiale binding, transformasie, perspektiefverskuiwing, antisipering, motivering, handeling, deelname, geborgenheid, troos en emosionele balans. Al die funksies op sosiologiese, antropologiese, psigologiese en emosionele vlak kom dus ter sprake. Binne hierdie kader kom die *pastorale funksie* van musiek in die besonder ter sprake.

Ons sing in die erediens omdat ons in ons ganse wese *aangespreek* is en deur te sing gee ons uitdrukking aan ons geloofs*ervaring*. 'Durch die Verbindung von Wort und Ton vermag das gesungene Evangelium insbesondere die Klippen des Rationalismus zu vermeiden, von denen die begriffliche Auslegung der Predigt immer bedroht ist' (Söhngen 1967:235). Musiek kan veral deur *assosiasie* 'n besondere pastorale funksie verrig. Op 'n sterfbed waar die woorde van Psalm 23 nie meer logies bedink kan word nie, kan die musiek vir dié psalm deur middel van assosiasie 'n vertroostende en geloofsversterkende funksie hê. Met die hoor van 'n koraalverwerking of voorspel van 'n bekende psalm of gesang, word assosiasie met die woorde gewek. Deur die assosiasie wat musiek of 'n sekere vorm daarvan by die hoorder kan oproep, kan die hoorder die teenwoordigheid van God beleef en die troos van God ervaar.

Otto (1988:331) wys daarop dat alhoewel daar 'n wye opvatting heers dat musiek in die erediens bloot 'n raam of ornamentele smuk vorm en so dus bloot as atmosfeerskepper dien, musiek, soos poësie en beeldende kuns, grondliggende wyses van menslike artikulasie en ekspressiwiteit daarstel. In die musiek word die talige segging nie verbeter of gekomplementeer nie, maar dit beteken 'n sprong na 'n ander vlak van ekspressie. Dit is 'n sprong na 'n vlak waar dit nie meer om konkretiserings gaan nie. Dit is veral in grenssituasies van toepassing. In menslike grenssituasies kan deur musiek 'n sekere bewussyn van klank behoue bly – in pre- én postverbale lewensfasies (vgl weer die aanvangsverhaal):

Ehe das Kleinkind den wörtlichen Sinn einer Aussage der Mutter begreifen kann, hört es die Stimme der Mutter im Lied. Und auch der bereits nicht mehr bei Bewußtsein befindliche sterbende Mensch hat noch ein basales Wahrnehmungsvermögen für Kontinuität oder Abbruch der Klangwelt um ihn herum. (Heimbrock 1993:71)

Heling of lafenis(*Labsal*), naas lof en lering, is een van die grondfunksies van kerksang (vgl Raue 1993; Schweizer 1993). 'Als *usus* (praktischer Gebrauch) ist die Musik in Allegorie und Symbolik, Affekt und Rhetorik auf die Seelenerregung ausgerichtet' (Rößler 1996:57, 62). Luther was ook terdeë bewus van die helende werking van musiek: 'Musica ist das beste Labsal einem betrübten Menschen, dadurch das Herze wieder zufrieden, erquickt und erfrischt wird' (*Tischreden* 968). Deur die sang kom die gelowiges met hul klag, hul protes, hul rou, maar ook met hul vreugde, dank, bevryding. Josuttis (1991:202) beskryf sang as gedrag wat gerig is op binding, vereniging. Met die musiek begeef die mens sigself in die sfeer van die kosmiese harmonie en ervaar die vrede van God. In klanke word na heling van siekte aan liggaam en siel gesoek. Sang lei die mens in ontoeganklike werklikhede in – laat die mens aan die lofgesang van die skepping en die hemelse magte deelneem en verenig die gelowige met die versamelde gemeente in die erediens, laat die mens bepaalde rolle oorneem wat sy of haar identiteit vir die oomblik tot by die goddelike laat strek.

Westermeyer (1995:7) wys daarop dat ondanks die versplintering in die gemeenskap en die gebrek aan gemeensaamheid wat as gevolg van die klem op individualisme ontstaan het, die paradoks juis is dat die mens 'n groot behoefte aan gemeensaamheid het en dus ook aan die lied wat saam gesing kan word. 'The atomizing we have done has left us profoundly lonely and separated from one another. That we cannot sing together is part and parcel of our *disease*...'. Gemeentelike sang as *gemeenskaplike sang*, kan bydra tot heling. 'The song of our worship grows out of a vision of community that transcends our brokenness and in a remarkable way takes sounding from among us as healing balm' (Westermeyer 1995:7). Dit is dus belangrik dat die sang nie tot die erediens beperk moet bly nie, maar dat waar gelowiges ookal bymekaar is, daar soveel as moontlik gesing moet word, sodat die gemeenskapstigende band, die helende werking *werksaam* kan wees.

Er zijn in de mens en tussen mensen verborgen, heiligen, unieke plaatsen die alleen te bereiken zijn door lied en gezang. Zingen kan een rituele omgangsvorm worden van mensen die beseffen dat zij, hoezeer afgezonderd, en gesloten voor elkaar, toch bereikbaar zijn voor elkaars stemmen en zielen.

(Oosterhuis 1990:93)

Die siek of sorgbehoewende persoon wat alleen die geestelike lied sing of hoor, word daardeur (onbewustelik selfs) aan die geloofsgemeenskap en die krag wat daarvandaan uitgaan, gebind. Ook hier oorvleuel die funksie van musiek en pastoraat. Bons-Storm (1992:147-149) argumenteer vir 'bondgenootskap' en 'vriendskap' as metafore vir die pastoraat: 'Pastoraat levert ook gemeenskap op: er komt verbondenheid tussen mensen, een netwerk van vriendschap (Bons-Storm 1992:149).

Ook in die lied kan die gelowige 'n vriend herken. Christa Reich (1995) skryf só:

'n Lied is soos 'n vriend. Ja, 'n lied kan soos 'n vriend wees wat my onopvallend vergesel... Ons word gevorm deur die vriendskappe wat ons koester. Liedere wat 'n mens altyd weer sing, altyd weer hardop lees, word diep ingeprent. Dikwels strek dit tot in die onbewuste en kan daar genesende krag versprei...

5 SAMEVATTING: MUSIEK AS PASTORAAT IN 'N POSTMODERNE KULTUUR

'Die tyd van die groot verhale is verby'. Dit geld lank reeds as 'n beskrywende uitdrukking vir 'n postmoderne kultuur. Tieleman (1996:10) ondersoek die moontlikheid vir 'n model van pastoraat wat enersyds reg doen aan die klein verhaal van 'postmoderne mense' en andersyds 'n nuwe teologiese perspektief bied op die groot verhaal van die Christelike tradisie (Tieleman 1996:3). Ek het reeds aangetoon dat die 'kleinvorm' van die lied die 'kleinverhaal' van die postmoderne mens kan opneem (Kloppers 1997:350). In die lied kom beide aspekte tereg: die kleinverhaal van diegene wat hulself *vind* in die dubbele 'verwoording' van musiek en teks, sowel as die groot verhaal van die Christelike tradisie. Die aanvangsverhaal is 'n voorbeeld by uitstek van die vermoë van die lied om die 'kleinverhaal' van die mens én die groot verhaal van Jesus Christus op te neem – selfs in 'n eenvoudige kinderlied.

Uitgebreide dogmatiese leerstukke en deduktief-gevormde geloofstaal van pastors word steeds minder belangrik geag. 'In wat de mens "toeval" wordt de werkelijkheid van God gezocht, ontsloten en benoemd' (Tieleman 1996:11). Die lied bied nuwe geleentheid tot die 'verwoording' van die menslike ervaring, van dít wat die mens 'toeval', die verwoording van die soeke, die onsekerheid én die sprakeloosheid. Dit bied egter ook die 'verwoording', die 'benoeming' van God. Brueggeman (1988) beskryf die doksologie as 'n 'daad van hoop'. 'It promises and anticipates a hoped-for world that is beyond present reality' (Brueggemann 1988:52). Die doksologie het dus 'n *antisiperende* funksie.

Die pastoraat in die postmoderne landskap moet veral grense kan oorskrei (vgl Tieleman 1996). Musiek bied juis die geleentheid tot grensoorskreiding, tot transformasie. Musiek open moontlikhede, maak ruimtes oop: 'Music breaks barriers; music honors differences; music predicts possibility...' (Walton hierbo). 'n Voorvereiste is egter die liefde (vgl Rom 12). 'La raison ne peut que parler, c'est l'amour qui chante' – die verstand kan net praat, die liefde sing (Joseph de Maistre, in Reich 1999:158).

Waar daar liefde is, word gesing. Waar in liefde gesing word, word diens gelewer. Waar daar deernis is, en liefde, daar is God met ons.

Ubi caritas et amor Deus ibi est... Ubi cantamus, Deus ubi est.

HOOFSTUK 3.4

DIE KATEGETIESE FUNKSIE VAN DIE KERKLIED

1 DIE GELOOFSTRADISIE EN DIE ERVARING VAN DIE WERKLIKHEID

Religieuse kommunikasie het 'n vertikale, sowel as horisontale dimensie van kommunikasie. In die religieuse kommunikasie word aan elemente van die omringende werklikheid ('n situasie, gebeurtenis, handeling, proses) religieuse betekenis toegeken. God spreek dus nie direk met die mens nie, maar in en deur die teken. Die nabyheid van God aan die mens is bemiddelde onmiddellikheid (Van der Ven 1993:58). Die religieuse kommunikasie word deur die gesamentlike religieuse tradisie en die religieuse kodes wat daarbinne opgesluit lê, moontlik gemaak. Religieuse kommunikasie verg dus kennis van, en deelname aan 'n gemeenskaplike tradisie.

Ons ken God se openbaring indirek, in die vorm van menslike ervaring. Ervaring van geloof is onlosmaaklik verbind met die eie werklikheidsverstaan en die eie selfverstaan. Die sentrale vraag in 'n teologiese kommunikasie- of opvoedingsteorie is dus die vraag na die bemiddeling tussen tradisie en ervaring. Op welke wyse kan die werklikheid van God en die werklikheid van die mens op ervaringsvlak met mekaar verbind word? In die geloofskommunikasie moet dus 'n brug geslaan word tussen die geloofstradisie en ons Christen-wees in 'n nuwe situasie. In die godsdienstwetenskap word toenemend besef dat daar nie aan die *ervaring en waarneming* verbygegaan kan word nie. 'n Hermeneutiese, *ervaringsgerigte* teologiebeoefening, godsdienstopedagogiek, liturgiek, pastoraat, en geloofskommunikasie in die breë word veel meer belangrik geag.

In die oordra van die geloof gaan dit om die kommunisering van 'n simboliese werklikheid, gerig op spirituele beleving en singewing, waarin nie alleen die kognitiewe dimensie, maar ook die affektiewe, sosiale, emotiewe, konatiewe en estetiese dimensie 'n rol speel. Die invloed van die onderbewuste en onbewuste op die bewuste denke, die pre-konseptuele en die nie-konseptuele op die konseptuele en die irrasionele op die rasonale, moet ook verreken word. In die teologie moet die omgang met die religieuse oorlewering én die *ervaring* van die werklikheid ter sprake kom. Ervaringsgerigte geloofskommunikasie is dus 'n *sine qua non* vir alle teoloë, geloofspedagoë en godsdienstdidakte. Die groot uitdaging vir elke aspek van teologiebeoefening en godsdienstuitlewing is om voortdurend nuwe wyses van ervaringsgeïntegreerde geloofskommunikasie en geloofsoordrag te bedink (vgl Kloppers W C 2003b).

2 ERVARINGSGEÖRIENTEERDE RELIGIEUSE OPVOEDING

Ons waarneming van die wêreld word deur ons ervarings gevorm. Ons neem waar wat ons in ons ervaringsordening kan inpas. Ervaring maak dit moontlik om die verlede as die grond vir die toekoms te verstaan. In die ervaring word wat ongestruktureerd is, gestruktureer. Hierdie dwang om fenomene te orden, veroorsaak egter 'n bepaalde weerstand teen nuwe oriënterings en wegwysings. Eers deur ervarings te *omstruktureer* kan ons van die dwang daarvan bevry word.

Dit is 'n elementêre pedagogiese en godsdienspedagogiese vraag hoedat vaste ervarings en waarnemingstrukture oop en buigbaar kan word. Die christelik-religieuse lewenshouding gaan juis daarom om óór die gedrag van blote aanpassing en ek-bevestiging uit te gaan en om die andersheid van die ander eerder verrykend as bedreigend te ervaar. Godsdienspedagogiese arbeid met jongmense en volwassenes moet aan alledaagse ervarings geörienteerd wees. Eers in 'n vertrouenskeppende en *handelingsgeörienteerde* groeumatmosfeer, kan angste vir die ander, die vreemde, afgebreek word, sodat ander vorme van waarneming van die ander moontlik word. Die praktiese (onderrig)situasie vra dus om prikkelende impulse wat die verhoudingsgebeure van leraar/onderwyser, leerling en tema in die religieuse onderrigsituasie, kreatief gestalte gee deur wisselende perspektiewe uit te probeer, 'fragile, labile und unfertige Sprach- und Symbolformen einzuüben, um sich anderen Menschen und der Welt zu nähern, statt sie sich einzuverleiben (Zilleßen 1991:85).

Religieuse opvoeding moet ervaring-geörienteerd wees (Wegenast 1991:37-43). Dit stem ooreen met die *breër antropologie-begrip* van die postmodernisme wat ook ruimte maak daarvoor dat ervaringsgerigte en leerdergerigte onderrig meer beklemtoon word. Daar word veel meer ruimte geopen vir die rol van die menslike ervaring ten opsigte van alle aspekte van die lewe. Die grondtaak van die godsdienspedagogiek is om die alledaagse ervaring 'mit Hilfe der kreativen, inspirierende Kraft religiöser und poetischer Sprache in elementaren Reflexionen zu rekonstruieren und zu erneuern' (Biehl 1983:21).

'n Ervaringsgeörienteerde daarstelling van die christelike geloof, vermy die *outoritêre* bewering of begronding bewustelik (Ritter 1985). Dit beteken nie dat met hierdie *ervaringsgerigte* denke en spreke, 'n waarheidsaanspraak vermy word nie. Dit beteken dat die waarheid nie abstrak 'beweer' word nie, en dat tot eksperimente met die 'waarheid' uitgenooi word. Dit geld ten diepste vir die omgang met die kerklied. Die kerklied kan 'n belangrike rol speel in sodanige opvoeding. Daarom is die ervaringsgeörienteerde 'aanleer' van kerkliedere belangrik. Insigte vanuit die godsdienspedagogiek kan verder belangrike perspektiewe rondom die besinning oor die

kerk lied en faktore soos die resepsie van liedere deur bepaalde ouderdomsgroepe, bied. Bucher (1987,1990) wys met betrekking tot die resepsie-estetika daarop dat lees en hoor alles behalwe 'ein bloß passiv-rezeptiver Akt ist, sondern als kreative Leistung des Rezipienten angesehen werden muß' (Bucher 1990:9). Kinders moet as skeppende en aktief-rekonstruerende subjekte gesien word – dít is 'n belangrike insig wanneer dit gaan om die resepsie van die kerklied.

Die insigte dat die linker hemisfeer van die brein meer kognitief, analities, talig, rasioneel, bewustelik, klassifiserend, tyd-geörienteerd en sekwensieel dink en die regter hemisfeer meer holisties, intuïtief-onbewus, gelyktydig, ruimtelik-beeld-geörienteerd werk en vorme en gestaltes herken, is reeds algemeen bekend. Die regterkant is dus sterk ten opsigte van die affektief-emosionele kommunikasie. Die suksesvolle samewerking tussen die twee breinhelftes gee 'n *Gesamtbewußtsein*. Wanneer die 'bemiddeling van die christelike geloof' ter sprake kom, gaan dit om die bemiddeling van 'n simboliese werklikheid, gerig op spirituele beleving en singewing. Nie alleen die kognitiewe, maar ook die emosionele en estetiese dimensie van die persoon speel hierin 'n rol. Daarom is dit belangrik om die kind en jongmens as 'n geheel-mens te beskou waar dit gaan om die kommunikasie en oordrag van geloofswaarhede deur die kerklied.

Die insigte van die ontwikkelingspsigologie, wat die 'verstaan' van liedere ook as die gevolg van bepaalde 'trappe van ontwikkeling' kan verklaar, moet benut word. Liedere word op verskillende vlakke van ontwikkeling verskillend verstaan en daarom is tekste en liedere wat op 'n ander ontwikkelingsvlak lê dikwels onverstaanbaar. Leerders moet die geleentheid gebied word om met leiding na verstaan te soek. Dit kan dikwels vir die (geloofs)pedagoog nodig wees om die eie voorkeur en verstaan te bevraagteken. By didakte in die religieuse opvoeding ontbreek dit te dikwels aan kennis van die ontwikkelingspsigologie. Daar is ook 'n gebrek aan insig in die noodsaak om hul geadresseerdes se biografiese en sosiokulturele voorveronderstellings in ag te neem. Die vraag bly: wat is die brug wat die geloofsliedere en die moontlike ervarings wat daarin opgesluit lê met die teenwoordige lewens- en ervaringswêreld kan verbind? Daar moet steeds meer tussen sosiale, eksistensiële en ander ervarings onderskei word, sodat daardeur die verskille in berekening gebring word (Wegenast 1987:150).

Die oorlewering van die geloof vind nie volgens 'n intellektuele model plaas nie, maar deur groei, deur doen, deur *sosialisering in die geloofsgemeenskap* in. Dit is die taak van die gemeente om te verseker dat die volgende geslag deur middel van opvoeding (primêre sosialisasie) en onderwys (sekondêre sosialisasie) ingelei word in die oortuigings, waardes en norme van die gemeenskap, en die internalisering daarvan (Van der Ven 1993:122-123). Alhoewel die kategorie die formele onderrigsituasie is, is

onderrig 'n funksie van die gemeente as geheel. Die gemeente as sodanig is 'n leergemeenskap (vgl Schippers 1997). Dit beteken dus 'n deurlopende proses van alle betrokkenes, waar sosiale interaksie, *deurleefde* kennis en konkrete ervaring 'n rol speel. Van die kerk word gevra om self 'n lerende organisasie te wees, oop vir vernuwing op grond van gedeelde ervaring.

3 ERVARINGSGEÛRIENTEERDE GELOFSKOMMUNIKASIE IN DIE EREDIENS

Men kan liturgie niet uit een boekje leren, evenmin als feestvieren of hardlopen: nog veel minder kan men liturgie bedenken; men kan haar slechts *leren ervaren* in een gemeenschap die haar van week tot week of zelfs van dag tot dag praktizeert. (Goedhart 1987:126)

Ervaringsgeërienteerde geloofskommunikasie vind primêr in die erediens plaas. Die erediensbesoek is veral 'n vorm van sosialisering wat die sosiale binding aan die kerklike gemeenskap en dié se simbole beteken. In die erediens speel die tradisie, die oorgelewerde vorme, 'n groot rol. In die erediens word die teenwoordiges 'taal' en simbole aangegee waardeur hulle gehelp word in hul eie omgang en kommunikasie met God. Die 'geloofstaal' kry in die loop van jare vir elke mens persoonlik steeds meer 'n eie uitdrukkingsvorm. In die omgang met rituele is die kognitiewe aanspraak, die verklaring en die leer-verstaan nie die belangrikste nie, maar die *soialisering*, met ander woorde die *meemaak*, die *nabootsing*, die eenvoudige *daarby-wees* en die *altyd weer* daarby-wees. Dit is so dat die die geheimenisse van die geloof en geloofsimbole *aangeleer* moet word, maar dit kan die praktyk in die omgang met die rituele nie vervang nie – die praktyk gaan trouens die 'aanleer' vooraf. Dit het deurslaggewende betekenis vir die godsdienstige sosialisasie van kinders.

Kinders moet van die begin af in die erediens teenwoordig wees en daarin opgroei. Die kindervriendelike erediens is dus nie iets willekeurig en sekondêr nie, maar die erediens waarin kinders ruimte het, is elementêr noodwendig vir die bemiddeling van die Christelike geloof. Die eredienste waar kinders nie teenwoordig is nie of apart besig gehou word, kan baie skadelik vir die oorlewering van die geloof wees. Daiber (1992:18) spreek die vermoede uit dat die *kinderfreie* eredienste waar kinders glad nie die erediens bywoon nie of apart besig gehou word, baie skadelik vir die oorlewering van die geloof is. Die ouers se rol en voorbeeld is deurslaggewend vir die sosialiseringproses – hulle *Mitgehen*, hulle *Dabeisein*, hulle deelname, is bepalend. Kinders moet geleidelik die estetiese van die kerkgebou, die musiek en ander aspekte leer waarneem en daarvan begin sin maak. Die wesenlike vraag is dus nie of kinders in die erediens met die

kognitiewe vermoë verstaan nie, maar dit gaan om die daar-wees; die deelwees van en deelneem aan 'n ritueel saam met die “grootmense”; die geheel-aanspreke deur aspekte wat juis nie onder woorde gebring kan word nie; om die geleidelike deel-word van en ingroei in die geloofsgemeenskap in.

4 RIGLYNE VIR SANG TYDENS KATEGESE

- Sang tydens kategese is 'n onderriggeleentheid ook ten opsigte van die kerklied. Die kategetiese onderrig is ook 'n voortsetting / uitvloeisel van die erediensgebeure en daarom word die lied van die erediens gesing.
- 'n Aantal liedere moet tydens die kategese gesing word en nie slegs een lied nie. Verkieslik moet (net) een onbekende lied gesing word. In aansluiting by die gemeentelike sangoefening kan die 'lied van die maand' as onbekende lied (aanvanklik) gesing word.
- Die keuse van die sangleier is deurslaggewend. Dit moet iemand wees wat met kinders kan werk en wat dissipline kan handhaaf. Dit moet verkieslik ook elke Sondag dieselfde persoon wees en nie telkens 'n ander nie, sodat 'n vertrouensverhouding met die kinders opgebou kan word. Op die wyse word ook verseker dat die sang op 'n sistematiese wyse gevarieer word. Kinders se volle aandag moet verkry word voordat 'n lied gesing word.
- Daar moet verseker word dat kinders boekies het, eerder as om van transparante gebruik te maak. Die liedboekkultuur moet nie afgeskeep word ten gunste van transparante nie. 'n Seleksie van liedere kan groot gedruk word vir gebruik veral vir kleiner kinders wat nog nie goed kan lees nie.
- In 'n liedboek moet genoeg liedere vir kleiner kinders wees. Kinders moet egter ook van jongs af begin deelneem aan die volle lied van die gemeente omdat dit hulle ook deel maak van die groter gemeenskap van gelowiges. Kinders se vermoë om 'n lied te begryp moet nie net op die verstandelike vlak getoets word nie. Daar moet altyd daarteen gewaak word om kinders se begripsvermoëns te onderskat.
- Al sou dit voorkom asof lydensliedere nie primêr op die kind se vlak lê nie, is dit baie belangrik om kinders ook daaraan bloot te stel en te laat deelneem, veral gedurende die lydenstyd. Daar moet dan ook aan kinders verduidelik word waarkom hierdie liedere anders klink as lofsange en Kersgesange. Kinders kan lydensliedere uiteindelik ook slegs begryp en daaraan meedoen, wanneer daar in

die gemeentesang in die breë aan hierdie aspek van ons geloofsuiting aandag gegee word – 'n aspek wat inderdaad baie afgeskeep word. In dié verband kan ook verwys word na die studiestuk *Criteria voor geestelijke Kinderliederen* (1995:5), waar daar gesê word dat begrippe soos *Halleluja*, *Hosanna* en *Kyrie* 'moeilik' kan wees, maar dat hierdie woorde nie vertaal moet word nie, omdat dit 'n bepaalde gevoelswaarde het: 'Kinderen kunnen daar van binnen uit mee communiceren en er zelf betekenis aan geven.' So kan ook die binding aan die voorgeslagte behou word: 'Al eeuwenlang zingen we *Halleluja*, *Kyrie* en *Gloria*, ook al leven we in heel verschillende tijden en omstandigheden.

- Ouers se gesindheid ten opsigte van die kerklied is van deurslaggewende belang. Ouers behoort bewustelik 'n meer positiewe gesindheid jeens die kerklied tuis te skep, deur die lied in die huis te sing, tydens huisgodsdienste, en selfs op die pad met hulle kinders te sing. Goeie CD en kasset-opnames van die kerklied behoort gespeel te word. Ouers kan egter slegs 'n positiewe gesindheid ten opsigte van die kerklied uitstraal, wanneer hulleself moeite daarmee maak.
- Nuwe liederes het nie as sodanig betekeniswaarde net omdat hulle 'nuut' is nie. Nuwe liederes moet aangeleer word en liturgies sinvol kan funksioneer. Ten einde alle liederes sinvol in die eredienste te laat funksioneer, moet predikante, orreliste en almal wat betrokke is by die ontsluiting van die kerklied, egter voortdurend toegerus word.

Jongmense moet die primêre funksie van die kerklied, naamlik die verwoording van die geloof, asook die verskillende funksies daarvan binne die eredienste, op 'n positiewe wyse leer verstaan. Met dié funksies voor oë kan vernuwing steeds sinvol ooreenkomstig 'n kerk se aard plaasvind. Predikante en orreliste het 'n besondere taak om die lied só te laat funksioneer dat die jongmense en alle gelowiges die kerklied sinvol en positief kan ervaar. Elke aspek van die liturgie as omvattende *Gesamtkunstwerk* (Kloppers 2003) van beelde, rituele, rites, musiek, verhale, tekste en metafore moet telkens vir alle ouderdomsgroepe 'n besondere *ervaring* wees – in die besonder egter vir die jongmense. Die voortgang van die geloof vir 'n nuwe generasie hang daarvan af.

In het Nieuwe Testament zet Jesus het kind in het midden van de kring van volwassenen en kent het zijn eigen waarde toe voor de gemeenschap. Dit heeft consequenties voor de visie op de plaats van het kind in de gemeente en in de liturgie. Het kind heeft zijn eigen plaats *in het midden* van de gemeente als het gaat over geloven en vieren...

HOOFSTUK 3.5

Communio fidelium

DIE GEMEENTEBOUFUNKSIE VAN DIE KERKLIED

1 DIE OPBOU EN FUNKSIONERING VAN DIE KERK

'n Vyftal sektore of primêre werksterreine in die kerk kan onderskei word, naamlik liturgie, verkondiging (waarby missionaat ingesluit is), kategeese, diakonie en pastoraat. Volgens Van der Ven (1993:81-83) is dit terreine wat nie tot mekaar gereduseer kan word nie. Kerkopbou of gemeentebou behoort volgens Van der Ven ook nie as 'n afsonderlike werksterrein ingedeel te word nie, omdat die opbou van die kerk as allesomvattend beskou moet word. Gemeentebou of kerkopbou kom organies uit elke funksie en terrein na vore en omvat ook alle kernfunksies en terreine in één geheel. Kerkopbou of gemeentebou funksioneer dus nie bó-, onder-, of neweskikkend aan die ander terreine in die kerk nie, maar vorm 'n onontbeerlike deel van elke ander terrein. Hierdie siening open besondere ruimte vir gemeenskapsvorming.

Verskeie onderafdelings, werksgebiede of temas kan binne hierdie primêre werksterreine of sektore onderskei word, en elkeen kan afsonderlik ondersoek word met die oog op die opbou van die kerk of die gemeente. So kan byvoorbeeld ook spesifieke temas soos stadskerk, teater, spiritualiteit en dies meer met die oog op gemeentebou ondersoek word (vgl Kunz 2001). Vir dié doel word op één aspek gefokus, naamlik kerkmusiek. Die kerklied vorm primêr deel van die liturgie, maar funksioneer ook op die terreine van verkondiging, kategeese en pastoraat, soos in die vorige hoofstukke bespreek. In hierdie hoofstuk word religieuse kommunikasie as algemene funksie, met verwysing na die rol van die kerklied en kerkmusiek as 'n vorm van religieuse kommunikasie in gemeentebou en gemeenskapsvorming, bespreek.

2 RELIGIEUSE KOMMUNIKASIE VIR IDENTITEIT- EN GEMEENSKAPSVORMING

Die geloof, bemiddel deur die religieuse kommunikasie, verbind die individu en die religieuse gemeenskap – en verbind die individu en die religieuse gemeenskap in gemeenskap met God. So kom die kerk as die gemeenskap van gelowiges (*communio fidelium*) tot stand. Deur middel van religieuse kommunikasie verkry die lewens van die deelnemers nuwe waarde, deurdát dit geïntegreer word in die groter mitiese geskiedenis, wat terugstrek oor geslagte heen en vooruitstrek oor geslagte, terwyl die wêreld van hulle eie vreugde, hartseer en voorveronderstellings in plek geplaas word in die groot kosmiese geheel van gebeure en dinge.

Schleiermacher (vgl Clements 1987:38) se verklaring van die 'gevoel van absolute afhanklikheid' as responderende ervaring, ervaring wat bestaan in terme van die menslike selfbewussyn van om van God afhanklik te wees, hang ook daarmee saam dat die gelowige nie bloot *individualisties* in absolute afhanklikheid voor God bestaan nie, maar dat die gelowige mens in die teenwoordigheid van God altyd in verhouding met die *geloofsgemeenskap* lewe. Die 'gevoel van absolute afhanklikheid' kan alleen gekommunikeer en gekommuniseer word deur die ervaring van die gemeenskap en gemeensaamheid van die gelowiges. Die geloofsidentiteit van die individu, sowel as dié van die *geloofsgemeenskap* bestaan dus nie in sigself nie – beide het 'n geskiedenis wat die *kollektiewe herinnering* vorm.

Entering the community, one enters a world of meanings, communicated symbolically rather than discursively, by which one learns to make sense of the world and adopts appropriate attitudes and commitments in light of the founding religious experience from which the tradition sprang. To become a believer is not so much to be instructed in what believers believe as to be inducted into what believers *do*, into the patterns of interaction and communication that give the community its specific identity, its characteristic ethos.

(Searle 1991:223)

3 GEMEENSKAPSVORMING DEUR SOSIALISERING

Dit is duidelik dat die oordra van die geloof, identiteit- en gemeenskapvorming in 'n groot mate deur middel van sosialisering plaasvind. Dit gaan nie bloot om die saaklike bepaling en artikulering van sekere korrekte waardes nie, maar om die vorming van 'n deugsame *geloofsgemeenskap*. Wanneer die kerk as gemeenskap ter sprake kom, staan die religieuse aspek meestal in die sentrum van aandag: die kerk word gesien as die gemeenskap van gelowiges. Tog blyk uit voorafgaande dat die religieuse en sosiale aspekte onlosmaaklik met mekaar verbonde is en mekaar wedersyds beïnvloed.

Toenemend word die oog geopen vir die rol van 'sosialisering' as middel vir die oordrag van groepswaardes, kultuurwaardes – teologies omvorm, dus geloofswaardes. Teologies beskou, kan *sosialisering* ook in verband met gemeenskapsvorming of *koinonia* gebring word. Deur middel van die onderlinge *koinonia* vind identiteitsvorming, die toe-eëning van die tradisie en van geloofswaardes plaas. *Koinonia* of gemeenskapsvorming kom ter sprake by en vorm deel van al die grondterreine van die kerk, naamlik liturgie, verkondiging, kategetiese, pastoraat en diakonie.

In die geloofsgemeenskap hou sosialisering verband daarmee om 'aktief by mekaar betrokke te wees'. Hierdie siening word versterk deur die nuwere ekklesiologiese en teologiese klemtone waarvolgens die gemeente gesien word as liggaam van Christus

wat bepaalde gawes ontvang het *om mee te dien*, eerder as om (*met die Woord*) *bedien te word*. Met hierdie gawes moet handeling verrig word tot opbou van die gemeente. Elke handeling tot opbou van en diens aan die gemeente kan as gawe van die Gees beskou word (Rom 1:11&12; 12:3-8; I Kor 12 -14; 1 Petr 4:10). Met die genadegawes moet dus take verrig word op die terreine van die liturgie, kategeese, pastoraat, en dies meer. So leef die kerk in gemeenskap met God in die Vader, Seun en Gees, leef die gelowiges in gemeenskap met mekaar, en kom die geloofsgemeenskap tot stand.

4 DIE EREDIENS AS VORM VAN RELIGIEUSE SOSIALISERING

Ritual participation is an entirely different way of relating to a religious tradition from, say, studying that tradition by reading about it or listening to lectures about it. Ritual does not merely make one think about religion. It makes one religious, in that it leads one of necessity to behave religiously, so that over time, *and in company with the community*, one gradually becomes formed as a religious person. It does not merely present the tradition; it enacts it. It claims not merely one's attention but one's commitment. It is self-involving. In participating, one gives oneself over to the conventions of a given *community*, adopting and appropriating the values, the myth, the *Weltanschauung* embodied in the rite. In ritual, above all, one appropriates the tradition in condensed, symbolic form and is *socialized* into the religious consciousness that is what ultimately constitutes the tradition.

(Searle 1991:224 – my kursivering)

Die erediens is 'n vorm van sosialisering wat die sosiale binding aan die kerklike gemeenskap en dié se simbole beteken. Religieuse sosialisering vind dus veral deur die erediens plaas. Die erediens is 'n kommunikatiewe handeling wat ons met die vaders en moeders in die geloof verbind. 'Es ist auch eine Gestaltform, die uns mit den Zukünftigen Generationen verbindet...' (Daiber 1992:17). Die kollektiewe geheue van die geloofsgemeenskap word begrond deur, maar ook in stand gehou deur die heilsgebeure waaraan tydens en deur middel van erediensvierings binne die breër geheel van die kerkjaar gestalte gegee word. 'In der gottesdienstlichen Feier der großen Jahresfeste verdichtet sich das *kollektive Gedächtnis* der religiösen Gemeinschaft an die sie begründenden Heilsereignisse' (Assmann 1991:13-30).

In die erediens groei 'n mens in die simbole en 'taal' van die geloofsgemeenskap in (vgl Goedhart 1987:126, Trautwein 1974). In die omgang met rituele is die leer-verstaan nie die belangrikste nie, maar die *sosialisering*, die *meemaak*, deurslaggewend. Dit het veral betekenis vir die godsdienstige sosialisasie van kinders wat van kleins-af deel moet vorm van die rituele gebeure tydens die erediens.

5 SOSIALISERING EN KOINONIA DEUR DIE KERKLIED

Im Akt des Singens findet *Vereinigung* statt, *Integration* innerhalb des singenden Menschen, *Kommunikation* mit anderen bei Arbeit und Spiel, *Initiation in das symbolische Universum* der jeweiligen Gesellschaft.

(Josuttis 1991:178)

Kerksang bied die moontlikheid om gelowiges in aktiewe kommunikasie oftewel kommunikatiewe handeling te verenig – 'in active participation to a degree which is hardly true of any other component in the liturgy' (Wainwright 1980:200). Die erediens en die sang in die erediens is 'n vorm van sosialisering waardeur mense in die geloof van die geloofsgemeenskap ingroei en so die simbole en unieke wyses van kommunikasie leer verstaan en ook deel daarvan word¹⁷. Die kerklied en kerksang kan dus 'n wesenlike rol speel in die *sosialisering* in die geloofsgemeenskap in, en die integrasie in die geloofsgemeenskap: 'Die aktive Teilnahme in der Form des Singens war und ist immer zugleich ein Akt passiver Übernahme der im Singen vermittelten Weltansicht. Diese Partizipation an der liturgischen Handlung ist immer auch eine Integration in die liturgische Gemeinschaft' (Josuttis 1991:196).

Sang is 'n gawe van die Gees en is saam met verskeie ander gawes in die gemeente werkzaam (I Kor 14:15-17 & 26; Ef 5:18 & 19; Kol 3:16). Soos alle gawes van die Gees moet dit in liefde teenoor mekaar gebruik word (Kol 3:14). Met sang, soos met die ander gawes van die Gees, moet handeling verrig word tot opbou van die gemeente. Die skrywer van die Kolossense-brief toon dat om *mekaar* te leer en te dien, slegs moontlik is omdat *elkeen* iets het om by te dra. Daar is dus sprake van *wedersydse* onderrig binne 'n gelykwaardige situasie. Sang open die ruimte vir so 'n gelykwaardige situasie waar elkeen iets het om by te dra én dien as 'n medium van (spontane) onderrig in so 'n situasie. Sang vervul dus 'n belangrike funksie in die religieuse kommunikasie, in die spontane leerproses, in die deelword van en ingroei in die geloofsgemeenskap in.

Deur die kerklied word die geloofs- en wêreldbeskouing gekommunikeer en vind *geloofsvorming* en *identiteitsvorming* plaas. Deur die kerklied vind ook integrasie in die geloofsgemeenskap plaas: 'Im Singen findet Vereinigung auch mit dem Ziel der Anpassung statt' (Josuttis 1991:196). Dit gebeur binne én buite die erediens waar die gemeente as *geloofsgemeenskap* saam is.

¹⁷ Om te beweer dat die koinoniale modaliteit (sic) veral sterk figureer tydens minder formele byeenkomste (Smit en Kruger 2001:28), kan juis die wanpersepsie versterk dat die koinoniale werking in 'gewone' eredienste minder is. Verder voer dié outeurs aan dat dié 'modaliteit' aspekte insluit soos sielesorg, diakonie en *broederskap* – wat 'n *uitsluitende* woord waar koinonia ter sprake is!

Deur middel van sosialisering deur die kerklied, deur praktiese samesang tydens die erediens en ander byeenkomste, word by uitstek geleentheid gebied vir die 'modellering' en ingroei in die geloofsgemeenskap in. Die aard van die identiteit wat deur sang gevorm word, is bepalend vir die aard en die voortgang van 'n bepaalde geloofsgemeenskap.

Westermeyer (1995:7) kom weer ter sprake wat daarop wys dat ondanks die versplintering in die gemeenskap en gebrek aan gemeensaamheid wat as gevolg van die klem op individualisme ontstaan het, die paradoks juis is dat die mens 'n groot behoefte aan *gemeensaamheid* het en dus ook aan die lied wat saam gesing kan word (vgl hfst 3.3). Gemeentelike sang as gemeenskaplike sang, kan gemeenskap stig: 'The song of our worship grows out of a *vision of community* that transcends our brokenness and in a remarkable way takes sounding from among us as healing balm' (Westermeyer 1995:7)

Koinonia kan op 'n besondere wyse deur die beoefening van die kerklied en kerkmusiek ervaar word – in die erediens en breër in groepverband. Die huisgemeentes in die vroeë Christelike kerk het as betreklik klein groepe opgetree, met groot interaksievermoë, persoonlike kontak, affektiewe verhoudings, gemeenskaplike doelstellings en norme, en gedifferensieerde rolle en solidariteit teenoor die *Umwelt*. Dit beteken dat klein groepe in die gemeente belangrike opbouwerk kan verrig (vgl Heitink 1993:266). Die sang in die erediens moet dus uitmond in geleenthede waar die identiteit van die gemeente in groepsverband verdere gestalte kry. Daardeur word die *koinoniale* atmosfeer bevorder, wat weer die ruimte vir positiewe *verandering*, aanpassing, integrasie en *identiteitsvorming* bied.

Wichtiger als der schöne Klang sei die Einheit der Singenden...

Bonhoeffer 1951:36

6 SAMEWERKING TOT OPBOU VAN DIE GEMEENTE

Dit is belangrik dat daar soveel as moontlik in 'n gemeente gesing word en dat gemeentedele by soveel singeleenthede as moontlik betrek word. 'n Wye verskeidenheid van liedere wat elkeen in 'n bepaalde lewensfase aanspreek, moet ook gesing word, sodat die volle spektrum van deelnemers in berekening gebring word.

Met die beginsel van die genadegawes wat tot diens en wedersydse opbou van mekaar gebruik moet word, word dit duidelik dat musiek in die erediens en in aansluiting by die erediens nie meer die alleen-verantwoordelikheid van die musikus of die liturg is nie, maar deel vorm van die verantwoordelikheid en betrokkenheid van elke begaafde gelowige: 'Professional musicians play the essential roles of exposing worshipers to the breadth of musical possibilities and of insuring qualitatively good performances, but

congregations are becoming active partners in the final selection of what will or will not be sung' (Walton 1992:4). *Samewerking* en *wedersydse betrokkenheid* is dus belangrik. Stefan (1989:128-129) beklemtoon die belang van samewerking van alle organisasies wat op die terrein van kerkmusiek werksaam is. Die volgende sake moet besondere aandag geniet:

- Die verbetering van kontak en wedersydse uitruil van inligting tussen kerklike medewerkers;
- Die vorming van die breedste moontlike raamwerk vir werk op die gebied van kerkmusiek;
- Opleiding en voortdurende verdere opleiding van *alle* medewerkers;
- Die neem van verantwoordelikheid op alle vlakke van die gemeente en die breër kerklike struktuur ten opsigte van die erediens en musiek.

Die veelvuldige moontlikhede van 'n kerkmusikale praxis wat in die gemeentesituasie, sowel as die maatskaplike omgewing ingebed is, en wat van daaruit wyd uitstraal, moet nog wyer ontdek en beproef word. Die kerk het medewerkers (samewerkers!) nodig wat die moeilike eise van veranderende tye kan hanteer. Dit geld in die besonder vir die medewerkers op die terrein van kerkmusiek. Dit beteken egter nie net 'professionele' kerkmusici in die enger sin van die woord nie, maar almal wat in die vele fasette van 'n gemeente se funksionering per geleentheid leiding neem met gemeenskaplike musiekmaak of sang: kategete, predikante, jeugwerkers, seniorgroepleiers, sangleiers, diensgroepe, instrumentaliste en dies meer.

Besondere vaardighede word vereis. Volgens Foitzik (1987:162-170) is die vermoë tot goeie kommunikasie en 'n *gemeindepädagogische Kompetenz* uiters belangrik. Nipkow (1987) wys ook op die *gesellschaftsdiakonische Verantwortung* van alle kerklike medewerkers. Dit geld vanselfsprekend ook vir die ampsdraers. Ampsdraers funksioneer *in diens van die gemeenskap*. Hul amptelike diensbaarheid is te sien as een van die genadegawes van die Gees (Haarsma 1991:178-190). Volgens Marti (1989:10-11) geld die volgende met betrekking tot die funksie van kerkmusiek en die *amp* van kerkmusikus, as deel van *die priesterskap van die gelowiges*:

- Die amp van kerkmusiek is 'n geordende *gemeentebouende* diens, wat gegrond is op *goddelike genadegawes*.
- Die besondere diens van die kerkmusikale amp is die *diens* van lof en dank, met ander woorde die diens wat die gemeente in die regte verhouding met God moet stel. Naas die lofprijsing kom ook die klag en smeking ter sprake.

- 'Regte' kerkmusiek is liturgiese musiek. Dit staan binne die erediensorde van die gemeente en vorm ook deel van die erediensorde. Die kerkmusik se taak word dus primêr binne die erediens vervul.
- Regte kerkmusiek is *belydende* musiek. Dit word vervul in die grondliggende diens van die kerk, naamlik die diens van die Woord. *Die kerkmusik het dus ook deel aan die diens van die Woord.*
- Die kerkmusik se taak kom eers daar tereg, wanneer dit in noue samewerking met al die ander ampte geskied en hy/sy lid is van die gemeente wat gegrond is in die *algemene priesterskap van die gelowiges*.

7 UITDAGINGS AAN DIE LITURG, MEDE-LITURG, SANGLEIER, ORRELIS, BEGELEIDINGSGROEPE

Die uitdagings aan die liturg kan só saamgevat word:

- Ken die aard van die liturgie – word opgelei!
- Leer die liedboek ken.
- Leer die kerkjaar ken.
- Leer ken die tydsgees/samelewingsomstandighede.
- Doen goeie beplanning en voorbereiding.
- Wees kreatief.

Uitdagings aan die sangleier/koorleier

- Doen moeite met die aanleer en oefen van nuwe liedere – dit is uiters belangrik. *Nur Unkraut pflanzt sich ohne Pflege fort* (Jenny 1970:32)
- Fyn psigologie – moet entoesiasme hê en entoesiasme wek.
- Leer die gemeente hoe om liedere goed en reg te sing.
- Leer die gemeente en die verskillende groepe binne die gemeente 'n verskeidenheid van 'ou' en 'nuwe' liedere aan.
- Sorg dat sang by alle ouderdomsgroepe in die gemeente tereg kom.
- Goeie beplanning en voorbereiding noodsaaklik, bv 'Lied van die maand' – ooreenkomstig die kerkjaar.
- Deeglike opleiding is noodsaaklik.

Uitdagings aan die orrelis en begeleidingsgroepe

- Orreliste en begeleidingsgroepe staan in diens van die gemeente, hulle het 'n *dienende* funksie. Dikwels word gesê: die orrel speel, nie die orrelis nie. Dit geld ook begeleidingsgroepe: die begeleidingsgroep speel en nie individue nie.
- Die hoofopdrag is om die gemeente te begelei. Die aard van die lied en van bepaalde strofes moet dus in ag geneem word. Registrasie en instrumentasie moet fyn bedink word.
- Die opleiding van orreliste/ begeleidingsgroepe moet nuut bedink word. Veel meer aandag moet aan begeleiding van gemeentesang, eerder as uitvoerende kunstenaarskap gegee word.
- Bemeester nuwe liedvorme en die liturgiese gestaltegewing daarvan.
- Aandag moet gegee word aan instrumentale vorming en die vermoë om leiding te gee aan instrumentaliste moet ontwikkel word. Die opvoedingstaak rakende jong instrumentaliste en sangers is 'n belangrike nuwe opdrag.
- Nuwe aandag moet aan die orrelis se rol as kantor gegee word.
- Liturgiese en himnologiese vorming ten opsigte van al bogenoemde sake is uiters belangrik.

8 SAMEVATTING : UITDAGINGS AAN DIE GEMEENTE

Gemeentes moet die nodige ruimte vir die werk op die terrein van kerkmusiek waarborg. Opgeleide en toegewyde kerkmusici moet met hulle besondere gawes en vermoëns met al die ander betrokkenes saamwerk om 'n lewende gemeente *op te bou*. In elke gemeente moet bestaande musikale gawes ontdek en uitgebou word om in diens van die volle gemeentelewe te staan. Die moontlikheid van saam sing en saam musiekmaak moet bewustelik uitgebou word. Daar moet dus soveel moontlik geleenthede daarvoor gebied word. Groepe in 'n gemeente kan van tyd tot tyd saamkom met die oog daarop om te sing. Hierdie groepe kan ook op verskillende wyses as *groep* in die erediens deelneem en kan per geleentheid byvoorbeeld as 'n kantory funksioneer. Groepe wat primêr met 'n ander doel bymekaarkom, kan sang ook deel maak van die byeenkoms, soos sang tydens Bybelstudiegeleenthede, gemeentebyeenkomste, kleingroep- of kringbyeenkomste, jeuggeleenthede en dies meer.

Sang het 'n besondere *gemeentebouende, sosialiserende* en *versterkende* funksie (vgl Möller 1990). Weens die algemene gebrek aan blootstelling aan goeie musiek, en die gebrek aan aktiewe samesang in die breë gemeenskap, het gemeentes sorgvuldige leiding nodig: 'Aufmerksames Hören, tiefes Aufatmen, befreiendes Jubeln und Klagen, absichtloses Spielen und festliches Feiern sind Grunddimensionen menschlicher Lebensäußerung, Zeichen auch *lebendiger Gemeinde*' (Stefan 1989:131). In dié verband is daar voortdurend optrede *in liefde teenoor mekaar* nodig (Kol 3) (Schweizer 1991).

Die bewussyn vir die vele moontlikhede wat rondom gemeentesang as vorm van religieuse kommunikasie bestaan, moet doelbewus gevorm word. Dit moet 'n grondhouding wees waarop 'n gemeente bewustelik ingestel moet raak as deel van 'n omvattende *gemeentebouprogram*. Sosialisering en gemeenskapsvorming deur die kerklied kan in 'n besondere mate bydra tot die groei in die geloofsgemeenskap in, die toeëiening van die geloofstradisie en die *koinonia* van gelowiges. Deur die erkenning van die koinoniale, korporatiewe, sosiale en persoonlike dimensies van die kerklied kan die gelowiges aangespoor word tot *gebruik van hulle gawes* en die *aktiewe deelname* aan die gemeente as die één liggaam van Christus, as die *huisgesin* van God.

Wat ons met redelike sekerheid kan en moet sê, is dat die gemeenskap wat nie sing nie, nie die gemeenskap is nie. En waar dit nie in lewende spreke kan sing nie, maar slegs argaïes in herhaling van wyses en tekste van die verlede – waar dit nie werklik sing nie, maar sug en spasmodies mompel, verleë en ongemaklik, kan dit ten beste slegs 'n vertroebelde gemeenskap wees wat nie van die eie saak seker is nie en van wie se bediening nie veel verwag kan word nie. In hierdie omstandighede het die gemeenskap alle rede om te bid dat die gawe wat duidelik ontbreek, of wat slegs in beperkte mate geniet word, opnuut gegee sal word en meer vrygewig, want so nié sal alle lede daaronder ly. Die lof van God wat die konkrete hoogtepunt in die sang van die gemeente vind, is een van die noodsaaklikste basiese vorms van die bediening van die gemeente.

(Karl Barth 1959 III 2:994, uit Eng. vertaling 1961:865)